

E143/29

ANTIOCHIAI IGNATIUS LEVELEI

PATROLOGIAI TANULMÁNY

IRTA

DR. ERDŐS KÁROLY

TARTALOM

Bevezetés	1
Ignatius levelei	
I. Kéziratok, fordítások, szövegkiadások	3
II. Ignatius leveleinek authenticája	10
1. Történelmi bizonyságok a renaissance koráig	10
2. A reformációval kezdődő kritika máig	16
III. Az authenticia indokolása tartalmi érvek alapján	18
1. Az egyházszervezet korhű igazolása	19
2. A haeresis ellen való küzdelem	27
3. A levelek írójának egyénisége	34
IV. A levelek stílusa és kora	37

DEBRECEN

KÜLÖNLENYOMAT A „THEOLOGIAI SZEMLE“-BŐL (I. ÉVFOLYAM).

1925.

Különlenyomat a Theologiai Szemle I. évfolyam 5. száma 452—490. lapjáról.

Szerkeszti: Csikesz Sándor.

Megjelenik: Debrecen, 1925. Kiadja: az Országos Református Lelkész-Egyesület.

Antiochiai Ignatius levelei.

BEVEZETÉS.

Ignatiusra vonatkozó adatok.

Ignatius antiochiai püspök életviszonyairól kevés adatot jegyeztek fel az őskeresztyén írók, mindamellett ezeknek és főképpen reánk szállott leveleinek alapján hű képet nyerhetünk úgy működéséről, mint egyéniségéről. Ez alkalommal csakis a vonatkozó adatok forrásainak jelzésére szorítkozom.

A legrégebb, sőt egykorú bizonyosság a második századból *Polycarpus* smyrnai püspök (mh. 156), akinek a filippibeliekhez intézett levelében ezt olvassuk: „Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθοχρεῖν τῷ λόγῳ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν, ἣν καὶ εἴδετε κατ' ὀφθαλμοῦς οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ρούφῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις“.¹

Ugyancsak *Polycarpus* nevezett levele 13. fejezetében ismételtelen hivatkozik Ignatiusra².

Irenaeus, lyoni püspök (mh. 190 után), idézvén Ignatius római levelének 4. fejezetéből egy lételt (1d), így szól: *Quemadmodum quidam de nostris dixit, propter martyrium in Deum adiudicatus ad bestias: „Quoniam frumentum sum Christi et per dentes bestiarum molor, ut mundus panis Dei inveniar“*³.

Működési helyére, idejére és vértanúságára vonatkozólag a harmadik század első felében *Origenes* (mh. 254) ezt említi: *Καλῶς ἐν μιᾷ τῶν μάρτυρός τινος ἐπιστολῶν γέγραπται (τὸν Ἰγνατίον λέγω, τὸν μετὰ τὸν μακάριον Πέτρον τῆς Ἀντιοχείας δεύτερον ἐπίσκοπον, τὸν ἐν τῷ διωγμῷ ἐν Ῥώμῃ θηρίοις μαχητᾶμενον) καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἢ πρῶθενια Μαρία.* (El 19₁)⁴.

¹ Epist. ad Philipp. 9₁. Patrum apostolicorum Opera rec. *Gebhardt, Harnack, Zahn*. Fasciculus II. Lipsiae 1876. 123 k. Minthogy e kiváló gyűjteménynek Ignatius és *Polycarpus* leveleit tartalmazó kötetét *Zahn* rendezte sajtó alá, ez okból a későbbi utalásoknál ezt a rövidítést használom: *Zahn*, PP. App. II.

² V. ö. *Zahn*, PP. App. II. 130, 131.

³ Adv. Haereses V, 28, 4. Edit. Feu—Ardent. Colon. 1596. Görögül femmaradt *Eusebius* h. e. III, 36, 12.

⁴ Homilia VI in Lucam. Opera. Edit. *Delarue* 4 kötet Paris 1733—59. III 938 A b. Ez a homilia teljesen a Hieronymus fordításában maradt fenn, *Delarue* azonban *Grabe J. E.* (mh. 1711 nov. 3.) jegyzéseiből közöl néhány görög töredéket. Így ezt is.

Kevésbé fontosak a caesareai *Eusebius* (mh. 339) Krónikájában⁵ és Historiájában⁶ található amaz adatok, amelyek az antiochiai püspököknek, közelebbről Ignatiusnak működési idejére vonatkoznak. Amit *Eusebius* a fentjelzett ősi adatokon kívül Ignatiusról tudott, azt részint a leveleiből, részint az idői adatokra nézve a hagyományos elbeszélésből kölcsönözte. Az, hogy Ignatius a Péter apostoltól beiktatott második antiochiai püspök és így közvetlenül Péter utóda volt-e⁷, avagy közte és Péter között Euodius is püspökösködött-e Antiochiában?⁸: csupán statisztikai jellegű kérdés, melyet *Harnack*⁹ úgy oldott meg, hogy Ignatius mindjárt Péter után működött, mint az antiochiai gyülekezet episkoposa.

Jellemző, bár költött, az a naív hagyomány, mely szerint Ignatius volt volna az a gyermek, akit az Idvezítő a tanítványoknak példaképiül mutatott fel (Mt 18₂₋₄). Ezt a mondát a $\theta\epsilon\omicron\phi\omicron\rho\rho\varsigma$ név alapján jegyezte fel *Symeon Metaphrastes*¹⁰, amit aztán beauvaisi *Vincentius* (mh. kb. 1264)¹¹ azzal toldott meg, hogy Ignatius a Jézus nevét arany betűkkel szívébe írva hordozta volna. Az sincs igazolva, hogy Ignatius a János, vagy Péter, avagy Pál apostol közvetlen tanítványa volt volna.

Mondai értékűek az Ignatius vértanúságáról fennmaradt későbbi keletű elbeszélések, t. i. a martyriumok is, melyek közül a *Martyrium Colbertinum* először 1644-ben *Usher*¹² latin fordításában, 1689-ben pedig a Codex Colbertinus szerint (*Colbert J. B.* gyűjteményéből) görögül *Ruinart Theodor* (mh. 1709 szept. 27) kiadásában jelent meg¹³. Ez utóbbi a *Curetontól* részletekben¹⁴, *Mösingertől*¹⁵ egészben közzétett szír fordítással azonos. Megjegyezzük, hogy ezt a *Martyrium Colbertinumot* nemcsak a protestáns *Uhlhorn*¹⁶ és *Zahn*¹⁷, hanem a katolikus *Kraus*¹⁸ és *Funk* is¹⁹ hamisítványnak nyilvánítják.

⁵ Thesaurus Temporum *Eusebii* Pamphili. Edit. *Scaligeri*. Lugduni Batavorum MDCVI. 162, 165. és *Eusebius* Werke, V. Die Chronik von Dr. J. Karst Leipzig, 1911. 216, 218.

⁶ III 22, 36, 38₁₋₅, V 8. *Eusebius* Kirchengeschichte von *E. Schwartz*. Kl. Ausg. Leipzig 1908. 97, 114—117, 118, 119, 191.

⁷ *Joannis Chrysostomi Opera omnia*... opera et studio D. Bernardi de Montfaucon... Parisiis MDCCXVIII. Tom II pp. 592—601. — *Chronicon Paschale*, ed. *Car. du Fresne* Paris 1688. 221. — *B. Theodoretii Episcopi Cyri opera omnia*... ex recensione *Jacobi Sirmondi* edidit Joann. Ludov. *Schulze*. Halae MDCCLXIX. Ep. 151. Tom IV., 1312., *Dialogus I*, immutabilis u. o. 49.

⁸ *Constitt. Apost. Lib VII, Cap 46. SS. Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Barnabae, Clementis, Hermae, Ignatii, Polycarpi opera. vera et suppositicia; una cum Clementis, Ignatii, Polycarpi Actis et Martyriis. J. B. Cotelerius societatis Sorbonicae theologus ex MSS. Codicibus eruit, ac correxit, versionibusque & notis illustravit...* *Recensuil & Notulas aliquot suas & aliorum adpersit Joannes Clericus*. Editio altera auctior & aeduratior. Amstelaedami, apud R. & G. Wetstenios 1724. I., 386.

⁹ *Die Zeit des Ignatius*. Leipzig 1878.

¹⁰ *Zahn* PP. App. II. 316. — *Acta Sanctorum, Venetiis 1735. 1 Febr. 24. kk.*

¹¹ *Speculum Historiale X, 57.*

¹² *Usher* armaghi anglikán érsek (mh. 1656) nevét, eltérően a modern írktól, akik két s-sel írják, egy s-sel Ushernek írom, amint ez a név az egykorú *Clarendonnak*, továbbá a közelkorú *Neal*nek és az okmányok alapján dolgozó *Shaw W. A.*-nak munkáiban is olvasható.

¹³ *Acta primorum Martyrum sincera et selecta...* Én a második kiadást használtam, amely 1713-ban Amsterdamban jelent meg s amelyben a *Martyrium Colbertinum* a 14—23 lapokon van.

¹⁴ *Corpus Ignatianum...* London... MDCCCXLI. 222—225, angolul 252—255.

¹⁵ *Supplementum Corporis Ignatiani*. Oeniponti, 1872. 7 kk.

¹⁶ *Zeitschrift für hist. Theologie* 1851., 252 kk.

¹⁷ *Ignatius von Antiochien*. Gotha 1873. 41 kk.

¹⁸ *Tübinger Theol. Quartalschrift* 1873. 115. kk.

¹⁹ *Opera Patr. Apostol.* Tübing. 1887—91. Prolegomena LXXVIII. 1. kiadása 1878—81.

Ignatius vértanúságáról szóló másik elbeszélés a *Martyrium Vaticanumban* maradt fenn, melyet előbb egy oxfordi kézirat nyomán *Usher* (1644), majd *Dressel* adott ki²⁰. Ez a régibb keletű két martyrium egybeszerkesztve látott napvilágot a latin nyelvű *Vita Ignatii*-ben²¹, amely a Cotton kéziratból *Ushertől* 1647-ben kiadott szöveggel egyező. Szintén az előbbjelzett két martyrium egybeszerkesztése az, amelyik a *Symeon Metaphrastes* nevéhez fűződik²². Van egy örmény nyelvű martyrium is, melyet *Aucher* adott ki először Velencében (1810—1814) s utána 1849-ben Leipzigban *Petermann*. Meg kell emlékeznünk még a kopt szövegű martyriumokról. Ilyen kettő van; az egyik a memphisi, a másik a thebai nyelvjárásban maradt ránk. Az előbbit, melyet a Vatikánban őriznek, *Lightfoot* adta ki²³, az utóbbit először *Revillout* tette közzé 1883-ban²⁴.

Mivel a késői keletű martyriumok adatai megbízhatatlanok és történelmi kútfőkül el nem fogadhatók, tehát csupán *Polycarpus*, *Irenaeus*, *Origenes* jelzéseiből és Ignatius leveleiből meríthetjük a vonatkozó életrajzi adatokat. Ezek szerint Ignatius az antiochiai gyülekezet lelkipásztora és egyházkormányzója volt, aki, miután hitéért a vadállatok elé dobásra ítéltetett, Rómába hurcoltatott és ott vértanúi halállal halt meg. Római útján írta azokat a leveleket, amelyek hitelességének vitatása és tartalmának elemzése a patrologiának és patrisztikának alapvető fontosságú tétele.

IGNATIUS LEVELEI.

I.

Kéziratok, fordítások, szövegkiadások.

Ignatius neve alatt, illetőleg vele kapcsolatban 17 levél maradt fenn, amelyek közül azonban tíz határozottan koholmány és így csupán hétnek a hitelességéről lehet szó. Ez a görög szövegű hét főbb levél a következő: 1. Epistola ad Ephesios, 2. ad Magnesios, 3. ad Trallianos, 4. ad Romanos, 5. ad Philadelphenos, 6. ad Smyrnaeos, 7. ad Polycarpum. E hét levél mindegyike egy-egy régibb, egyszerűbb rövidebb és egy-egy későbbi eredetű, úgynevezett hosszabb recenzióban van meg. A terjedelmesebb recenzió bővítéseként került forgalomba az a hat hamis levél, melyet ismeretlen írók az Ignatius neve alatt igyekeztek a gyülekezetekbe becsempészni; ezek volnának név szerint 8. Epistola ad Mariam Cassobolitam, melynek indokául szolgált 9. a Cassobolita Máriától Ignatiushoz írott levél; 10. ad Tarsenses, 11. ad Antiochenos, 12. ad Heronem diaconum Antiochenum, 13. ad Philippenses. Megemlíthető még az a latin szövegű négy értéktelen levélke, melyek közül kettő, a 14. és 15. ad S. Johannem, egy, a 16. ad S. Mariam Virginem és egy, a 17. Beatae Mariae Virginis ad Ignatium Epistola cím alatt látott napvilágot.

Az elől említett hét levél mindkét recenziója taglalásánál természetesen azok a kódexek az irányadók, amelyekben a hagyományos levélszövegek reánk szállottak.

A rövidebb recenzió (G¹) görög szövegét három kódex tartalmazza. Közülök

²⁰ Patres Apostolici Lipsiae 1857. — 2. kiadás ugyanott 1863.

²¹ AA. SS. Febr. 1. 29 k.

²² Zahn, PP. App. II. 316—325.

²³ The Apostolic Fathers² London 1889. II. rész III. kötet 281—297.

²⁴ Revue Égyptologique III 34.

legrégibb a XI. századból eredő *Codex Mediceo-Laurentius*²⁵, amelyben ezekkel a feliratokkal vannak jelezve az ignatiusi levelek: α' τοῦ ἀγίου Ἰγνατίου ἐπιστοῦ Συμωναίως, β' Συμωναίως ἀπὸ Τρωάδος πρὸς Πελοῦκαρπον Ἰγνατίως, γ' πρὸς Ἐφεσίους Ἰγνατίως, δ' Μαγνησιεύων Ἰ., ε' Φιλαδελφεύων Ἰ., ς' Τρζλιανοῖς Ἰ., ζ' Ἰγνατίω Μαρία ἐκ Κασσοβήλων, η' πρὸς Μαρίαν εἰς Νεάπολιν τῆς πρὸς τῷ Ζηρβῶ Ἰ., θ' πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῶ Ἰ.²⁶ Az utóbb említett levél itt csak részben van meg, mert az εἶναι τοῦ κ. ...²⁷ (Tars. VII.) szavak után levő szöveg hiányzik. Nincs kiderítve, hogy mi okból maradhatott ki innen a rómaiakhoz intézett ignatiusi levél, holott a többi hat levél lényegileg csaknem ugyanaz, amelyet már *Eusebius, Athanasius és Theodoretus* is olvasott. Érdekes másfelől, hogy ebben a kódexben még a hosszabb recenzióból is átvettek három levelet, ú. m.: a jelzett tarsusi, továbbá a Máriától Ignatius-hoz és Ignatiustól Máriához intézett hamisítványt. Mint legrégibb és már javított kódexet említi legelőször *Turrianus* a XVI. század második felében²⁸. A nevezett hat levelet az interpolált és költött levelekkel együtt 1646-ban *Voss* Izsák adta ki²⁹. Minthogy azonban ez a kiadás szöveghűség szempontjából sok kívánni valót hagyott fenn, *Pearson* János chesteri püspök előmunkálatai³⁰ nyomán 1709-ben új kiadás látott napvilágot³¹. Szintén ez idő tájon jelent meg *Salvinus* Antal Mária apographonjaként a florenci³², aztán az oxfordi³³, később a *Jacobson*³⁴ és *Petermann*³⁵ által sajtó alá rendezett kiadás.

Voltaképpen a Medici-féle kódex másolatául tekinthető a római Minerva könyvtárban levő *Codex Casanatensis*, melynek első kézből eredett apographonját a második másoló részint javítgatta, részint pedig az első kéz változtatását helyreigazította úgy, hogy a két kódex szövegbeli hibái nagyjából egyezők, viszont a Casanatensis tévedései a Medicenuséinál is súlyosabbak. Ennek az egyébiránt használható kódexnek keletkezési ideje bizonytalan. *Dressel* és *Lightfoot* a XV. századból datálja, noha valószínűbb; hogy a *Voss* kiadása előtt még nem volt készen.

Nevezetes és értékes a Párisban őrzött X. századbeli *Codex Colbertinus* főképpen azért, mert az Ignatius vértanúságának leírásával kapcsolatban az ő római levelét is tartalmazza. Először *Ruinart* Tódor adta ki 1689-ben (2. lap, 13 jegyzet). Majd ezen a nyomon később *Grabe* J. E.³⁶, *Smith* (1709 lásd 31 jegyzet) és *Clericus* János (1724 2. lap, 8 jegyzet).

²⁵ Catal. codd. gr. bibl. Laurentianae II 348.

²⁶ Zahn, PP. App. II., Prolegomena XIII—XIV.

²⁷ Lightfoot 2I., 74. III., 185.

²⁸ Pro canon. apost. et epist. pontificum lib. II, 10. Colon. 1573. p. 203.

²⁹ Epistolae genuinae S. Ignatii. Adduntur S. Ign. ep. quales vulgo circumferuntur.

Adhaec S. Barnabae ep. ed. Is. Vossius. Amstelod. 1646.

³⁰ Vindiciae Epistolarum Ignatii. Cantabrig. 1672. Közli *Clericus* is. SS. PP. Opp. 2II., 251—440. Legújabbban Churlton adta ki a Library of Anglo—Catholic Theology gyűjteményes vállalatban két kötetben Oxford, 1852-ben.

³¹ S. Ignatii ep. genuinae, iuxta exemplar Mediceum denuo recensitae, una cum veteri latina versione: annotationibus D. Johannis Pearsoni, nuper episcopi Cestriensis et Thomae Smithi illustratae. Accedunt acta genuina martyrii S. Ignatii, epistola S. Polycarpi ad Philippenses et Smyrnensis ecclesiae epistola de S. Polycarpi martyrio cum veteribus versionibus et annotationibus Th. Smithi. Oxonii 1709.

³² E codice Mediceo in gratiam ill. domini ac clarissimi doctissimique viri Henrici Newton, serenissimae et potentissimae Annae, M. Britanniae Reginae ad Regiam Celsitudinem serenissimi Cosmi III. M. Etruriae Ducis ablegati: exacte fideliterque descripsit Antonius Maria Salvinus, in Florentino lyceo publicus Graecarum literarum professor A. S. 1707. Mense Januario ab incarnatione. Florentiae.

³³ S. martyris Ignatii Antiochensis episcopi epistolae septem genuinae, quas nimirum collegit S. Polycarpus suaeque ad Philippenses epistolae subiecit. Oxonii 1708. Az ajánló levélnek C. Aldrich van aláírva.

³⁴ S. Clementis Romani, S. Ignatii, S. Polycarpi, patrum apostolicorum quae supersunt. Accedunt S. Ignatii et S. Polycarpi martyria. Ad fidem codd. recensuit etc. G. Jacobson. Tom. I. II. Oxonii 1838. Ez ismételtelen megjelent az 1840., 1847. és 1863. évben.

³⁵ S. Ignatii patris apostolici quae feruntur epistolae una cum eiusdem martyrio ed. I. H. Petermann. Lipsiae 1849.

³⁶ Spicilegium SS. Patrum, ut et Haeticorum, Saeculi post Christi natum I. II. & III. Oxon. 1698—9.

A hosszabb, illetőleg hamisítványokkal bővített recenziót (G²) tartalmazó görög kódexek a következők:

α) *Codex Monacensis*, előbb *Augustanus*, melyet a X. században írt le először *Hardt* Ignác. Ebben a kódexben a régi keletű hét levelen kívül még hat átirat van. Az egész gyűjteményt először 1557-ben *Valentinus Hartung, Frid*, vagy latinosan *Paceus*³⁷ adta ki. Ez az editio princeps, vagyis *Dillingiana*, amelyet *Usher* kivételével alig méltattak figyelemre a szöveg összehasonlításoknál.

β) Bizonyos *Leo* nevű jegyző másolta le 1056-ban a konstantinápolyi kódexet, melyben *Bryennius Philotheus* metropolitának a Római *Kelemen* levelei új kiadásához (1875) írott prolegomenája szerint az összes pseudo-ignatiusi levelek megvannak.

γ) A *Paceus* kiadványában levő levelek sorrendjében 3 évvel később, 1560-ban *Gesner* András bocsátotta közre Zürichben az egykori tulajdonosáról *Nydprugk* Gáspárról *Codex Nydprucianus*nak nevezett latin fordítást, melynek eredetije azonban elveszett és ma már csakis névből ismeretes³⁸.

δ) A *Pearson* és *Smith* utalásaiban is előforduló *Codex Leicestrensis*, később *Bodleianus* csakis az interpolált hét ignatiusi levelet tartotta fenn korunkig. Az ignatiusi levelek emez angol kézirat-másolata *Lightfoot* szerint a *Morelius* 1562. évi második kiadása alapján készült.

ε) A 11 levelet magábanfoglaló vatikáni kódexet *Dressel* a XI. századból eredeztette és szintén ugyanő hasonlította össze. Nagybőrára ebből, de egyszerűsmind *Voss* apographonjából és *Morelius* kiadványának³⁹ felhasználásával készítette *Allatius Leo*

ς) a *Codex Barberinust*, mely 12 hamis ignatiusi levelet tartalmaz, de szöveg írási hibái miatt csekély értékű.

A többi négy kódex, ú. m. *Dressel* szerint állítólag a XI. század elejéről keltezhető *Codex regius*, továbbá a XIV. század kezdetén másolt *Codex Ottonianus*, valamint a XV. században leírt *Codex Florentinus*, végül a *Cotelerius* 1672-ben megjelent kiadásában emlegetett *Codex Thuaneus* ma már csupán nyilvántartási szempontból érdekesek.

A múlt század derekán rendkívüli feltűnést keltett *Cureton* Vilmos angol tudósnak irodalmi lelete, melyet ő az általa felfedezett és előbb egészen ismeretlen három szír kézirat alapján tett közzé.

Hogy Ignatius leveleiről szír nyelvű kézirat van, azt már 1644-ben *Usher* is sejtette, de sem ő, sem az ő nyomán haladó *Fell* János oxfordi püspök és *Huntingdon* Róbert raphoei püspök a XVII., majd *Renaudot* Eusebius és *Assemani* József Sámuel a XVIII. században nem tudtak ráakadni a szövegre. *Cureton* volt az, aki a *Tattam* Henrik által 1838—39-ben a British Museum részére vásárolt szír kéziratok között felfedezte Ignatiusnak Polycarpushoz írott levelét a rövid recenziónál (G¹) is jóval rövidebb szövegezésben. Az Add. MSS. 12,175. számú, folio alakú kézirat utolsó (79 b) lapján t. i. ez olvasható: „Ignatius püspök uram levele. Ignatius, aki Theophoros, Polycarpusnak, Smyrna püspökének.”⁴⁰ E kéziratot *Cureton* a VI. század első feléből, szóval 550 előttről, *Wright* Vilmos szír tudós pedig 534-ről eredetezteti.

Cureton eme felfedezése újabb kutatásra sarkalta mind őt, mint *Tattam* Henriket. Vizsgálódásuk a Kairótól nem messze elterülő nitriai sivatagon épült

³⁷ Τοῦ μακαρίου ἐν τοῖς ἁγίοις ἱερομάρτυρος Ἰγνατίου, ὁσ καὶ Θεοφόρος, ἀρχιεπισκόπου Ἱερουσόλεως Ἀντιοχείας ἀπαντα. τῆ ἐπιμελείᾳ καὶ σπουδῇ Οὐθαλεντίνου τοῦ Εἰρηναίου. Az utolsó lapon pedig ez van: ἐνοπόθη ἐν Διληγγία παρὰ Σεβλάδω τῷ Ματρ, μηνὶ Μαυρακτηριῶνι, ἔτει δὲ ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως χιλιοστῶ πεντακκοιστῶ πεντηκκοστῶ ἐβδόμῳ.

³⁸ Ignatii beatissimi martyris et archiepiscopi Antiocheni epistolae duodecim. Joanne Brunnero Tigurino interprete. Per Andream Gesnerum 1560.

³⁹ S. Ignatii epistolae. Parisiis 1558 apud Guil. Morelium.

⁴⁰ Ἰγνατίου τοῦ μακαρίου ἐν τοῖς ἁγίοις ἱερομάρτυρος Ἰγνατίου, ὁσ καὶ Θεοφόρος, ἀρχιεπισκόπου Ἱερουσόλεως Ἀντιοχείας ἀπαντα. τῆ ἐπιμελείᾳ καὶ σπουδῇ Οὐθαλεντίνου τοῦ Εἰρηναίου. Az utolsó lapon pedig ez van: ἐνοπόθη ἐν Διληγγία παρὰ Σεβλάδω τῷ Ματρ, μηνὶ Μαυρακτηριῶνι, ἔτει δὲ ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως χιλιοστῶ πεντακκοιστῶ πεντηκκοστῶ ἐβδόμῳ.

St. Maria Deipara nevű kolostor felé irányult, mivel az előbbi kézirat is ennek gazdag gyűjteményéből való volt. A northumberlandi herceg anyagi támogatásával folytatott kutatás eredménye az lett, hogy 1843 márc. 1-én körülbelül négyszáz kötet szír kéziratot vett meg és szállított el a British Museum a nitriai sivatagból Londonba. Ebből a gyűjteményből minket a 4° alakú Add. MSS. 14,618. sz. érdekel, mivel ennek 6 b (*Harnack* A., *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*. I. Theil. Die Überlieferung und der Bestand. Leipzig 1893 c. munka 78. lapján nyilván elnézésből van a sajtóhibák közt nem jelzett 66 a 6 b helyett) és következő lapjain 3 ignatiusi levél van. Az első címe: „Ignatius levele.“⁴¹ (Ez a Polycarpushoz írott levél.) Ennek utolsó szava: „vége“.⁴² A második címe ez: „ugyanattól, a második, az efézusiakhoz“.⁴³ A végén: „vége“.⁴⁴ A harmadik címe: „a harmadik levél ugyanattól a szent Ignatiustól“.⁴⁵ (Ez a rómaiakhoz írott levél.) Végül ez áll: „(itt) végződik Ignatius püspök és martyr három levele“.⁴⁶ Mindahárom levél sokkal rövidebb a G¹ szövegénél s viszont a Polycarpushoz írott levél, lényegtelen eltéréseket leszámítva, az előbb említett szír szöveggel azonos. A kézirat *Cureton* szerint a VII., vagy VIII. századból való.

1847-ben a British Museum újabb szír nyelvű ignatiusi gyűjteménnyel gyarapodott; nevezetesen *Pacho* Ágoston a nitriai zárda könyvtárától megvett egy csomó szír kéziratot, amit aztán őtőle a British Museum szerzett meg az előbbi szír kéziratok kiegészítésül. Ebből a kéziratgyűjteményből való az a 12° alakú s Add. MSS. 17,192. számú kódex, amely egyebek között a 72a laptól kezdve a fentebb említett három ignatiusi levelet tartalmazza ugyanabban a sorrendben és azokkal azonos szövegben. „Ignatius, antiochiai püspök levele“⁴⁷ (Polycarpushoz). A végén ez olvasható: (itt) „végződik az első“⁴⁸. A második levél így kezdődik: „a második levél az efézusiakhoz“.⁴⁹ E levél utolsó szavai: (itt) „végződik a második levél.“⁵⁰ A harmadik levél elején: „a harmadik levél“⁵¹ (a rómaiakhoz). Végül ez olvasható: (itt) „végződik a harmadik“.⁵² Ezt követőleg két — *Cureton* szerint *János* (*Lightfoot* szerint kb. 380—390 működött) szerzetestől írott — levél van, az egyik címmel (levél a szeretetről), a másik cím nélkül, s csakis ez utóbbinak a végén olvasható ez: (itt) „végződik (az, ami) Ignatiusé“.⁵³ Ez a kódex *Cureton* szerint a VI. vagy VII. századból való, *Wright* azonban a IX. századból datálja.⁵⁴

A jelzett két első kódex alapján tette közzé *Cureton* „The Ancient Syriac Version of the Epistles of St. Ignatius to St. Polycarp, the Ephesians, and the Romans... London 1845“ című munkáját s mind a három kézirat egybevetésével, több szír nyelvű ignatiusi töredék hozzácsatolásával készült a „Corpus Ignatianum: A complete collection of the Ignatian epistles... in Syriac, Greek and Latin... London... 1849“ című műve. *Lightfoot* idézett művében szintén közli az Ignatiusra vonatkozó összes szír nyelvű szövegeket.

Tagadhatatlan, hogy ez a felfedezés nagy érdeklődést keltett a patrisztikusok körében, ahol különböző szempontból nyomban hozzáláttak a szír lelet kritikai értékeléséhez. Elsőben is nyilvánvalóvá lett, hogy e szír kódexek mindegyike még a legrégebb rövid recenzió (G¹) kéziratánál is jóval előbb keletkezett; azonban, hogy az idői elsőbbség egyszersmind a hitelesség szempontjából is döntő előnyt nyújt-e a szír kódexnek G¹ felett? már ez a kérdés heves tollharcot idézett elő a szakferfiak között. *Cureton* azt vélte, hogy az ignatiusi levelek őseredeti hiteles alakja az ő szír leletében maradt reánk; e vélekedésének igazolása végett az ignatiusi stílus és gondolatmenet jellegzetes voltának felmutatására átfordította a szír kódex szövegét az ő eredetinek vélt görög szövegre, azután sok nyomom-

41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54.

⁵⁴ Mind a három szír kódexből facsimilét közöl *Cureton*, *Corpus Ignatianum* XXVI. és XXVII. lapja között.

zódás és kritikai egybevetés alapján azt igyekezett bebizonyítani, hogy a szír kódex szövegét későbbi névtelenek a Krisztus istenségének dogmája és az episcopus elvének érvényre emelése érdekében átdolgozták, bővítették, majd négy új levéllel megtoldották és így állott volna elő a G¹-ben foglalt, későbbi keletű hét ignatiusi levél gyűjteménye.

Ez a hipotézis első hallásra szinte mindenkinek tetszett, mert sok fennforgó időszerű kérdést eloszlatni látszott. Akkoriban ugyanis a G¹ hitelességét hangzó kritikások között bizonyos aggodalmak mutatkoztak a miatt, hogy a tulsó oldalról gáncsolható tételek eredetét és beillesztését nem tudták kielégítőleg megokolni; viszont a G¹ hitelességét tagadóknak nem sikerült bebizonyítani, hogy a kétségtelenül helyes és valódi tételek honnan, mikor és mihódon kerülhettek a szövegbe? A vita ily eldöntetlen állapotában a Cureton hipotézise csakhamar népszerűvé lett. Elfogadták azt s védelmére keltek a németek közül Bunsen⁵⁵, Ritschl⁵⁶, Weiss⁵⁷, Böhringer⁵⁸, kevésbé határozottan Bleek⁵⁹, beható indokolással Lipsius⁶⁰ és mások. Ez a lelkes hangulat azonban csakhamar lelohadt. A tübingai kritika, élén Baurral⁶¹ és Hilgenfelddel⁶² heves ostromot intézett a curetoni theoria ellen, azt vitatván, hogy a szír lelettel szemben az elsőbbség G¹-et illeti meg, de azzal a hozzáadással, hogy a különleges kritikai szempont alá eső G¹-ben foglalt levelek és toldalékok egyaránt hamisítványok. Viszont e merev és célzatos tagadás ellenében a mérsékeltbb irányú kritika szószólói, úgy mint Denzinger⁶³, Petermann⁶⁴ és Uhlhorn⁶⁵ arra az eredményre jutottak, hogy, mivel a G¹-ben levő 7 levél tartalma és gondolatmenete, valamint a stílusa és előterjesztési jellege azonos szerzőre vall, ellenben a szír kódex azt a hatást gyakorolja az olvasóra, mintha a G¹ egyszerű kivonata volna, tehát a prioritás és authentia ez utóbbit illeti meg. Miután még Merx⁶⁶ arra utalt, hogy az összes levelek szír fordításának is meg kellett valahol lenni, aminek csupán töredéke lehet a curetoni lelet: utójára Zahn⁶⁷ döntötte el a kérdést, kimondván, hogy a szír nyelven fennmaradt fordítási részletek kivétel nélkül egyetlenegy alapfordításnak a tartozékai, ilyen a Cureton lelete is, amely csak töredékeket tartalmaz. Zahn meggyőző érvelése folytán Lipsius és nézettársai módosították előbbi nézeteiket s ma már általánosan elfogadott tétel az, hogy a curetoni lelet az Eusebiusnál felsorolt hét ignatiusi levélnek a IV. század bezárulta előtt készült teljes szír fordításából való kivonat, amely, mint ilyen, a keleti nyelvű fordítások értékelése kapcsán jöhet figyelembe.

A különböző nyelvű fordítások közül elsősorban említendők az ismertebb és használtabb latin nyelvű fordítások. Ezek közül a legrégebbit 1250 táján Lincolnban Grosseteste Róbert készítette, lefordítván a rövidebb recenzióbeli leveleket gondos pontossággal. Munkája a XVII. század első felében még két kéziratban is megvolt és Usher ezek alapján adta ki a maga latin editioját Oxfordban 1644-

⁵⁵ Die drei ächten und vier unächten Briefe des Ignatius von Antiochien, Hamburg 1847. és Ignatius von Antiochien und seine Zeit. Sieben Sendschreiben an Dr. August Neander, Hamburg 1847.

⁵⁶ Die Entstehung der altkatholischen Kirche Bonn² 1857. 400 kk.

⁵⁷ Reuter's Repertorium 1852. III 169 k.

⁵⁸ Kirchengeschichte in Biographien 1864.² I, 1, 16.

⁵⁹ Einleitung in das Neue Testament Berlin³ 1875. 166.

⁶⁰ Über die Ächtheit der syrischen Recension der ignatianischen Briefe, megjelent a Zeitschrift für die historische Theologie 1856. I 3 kk.

⁶¹ Die ignatianischen Briefe und ihr neuester Kritiker. Eine Streitschrift gegen Herrn Bunsen. Tübingen, 1848.

⁶² Die apostolischen Väter, Halle 1853 274 kk.

⁶³ Über die Aechtheit des bisherigen Textes der Ignatianischen Briefe. Würzburg 1849.

⁶⁴ S. Ignatii, epistolae collatis edd. graecis, versionibusque Syriaca, Armeniaca, Latinis. Lipsiae 1849.

⁶⁵ Zeitschrift für die historische Theologie 1851, I és II.

⁶⁶ Meletemata Ignatiana 1861.

⁶⁷ Ign. v. Ant. 167 kk.

ben⁶⁸. Idő folyamán azonban a két kézirat közül a régibb és jobb *Codex Montacutianus*⁶⁹ elveszett, míg az 1440-ben Crome által írott kevésbé hű *Codex Caiensis* Cambridgeben még ma is megvan, sőt annak újabb keletű másolata is ugyanott a Caius College kézirat gyűjteményében megtalálható. Ez a Codex Caiensis az Ambrosius irataival és Areopagita Dionysius leveleivel egyetemben az Ignatius nevével kapcsolatos összes hiteles és ál leveleket megőrizte, kivéve a filippi levelet; benne van azonban a martyrium, mint „epistola duodecima“.

Sokkal több kéziratban maradt fenn az *interpolált* recenzió latin fordítása. Az idevonatkozó kódexek közül régebb idő óta öt ismeretes. α) A régebben *Petavianus*⁷⁰, ma *Regius*⁷¹ kódex, amelyről Usher is megemlékezett 1644. évi kiadványában. Az Ignatius nevével összefüggésben levő jelen dolgozat 3. lapján 1—8. 10—13. számmal jelzett leveleken kívül megvan benne a Laus Heronis és Polycarpus levele. β) Szintén Usher ismertette először az oxfordi Balliol College és γ) Magdalen College könyvtárában levő két kódexet, melyeken kívül még a δ) *Codex Thuaneus* és ε) *Codex Palatinus* említhető meg, mint régebben használt kéziratok. Ezen az öt kódexen kívül *Lightfoot*⁷² még a következő kilencről tudósít: ζ) *Trecensis* 412, η) *Bruxellensis* 5510, θ) *Bruxellensis* 703, ι) *Bruxellensis* 20, 132, κ) *Carolopolitanus* 173, λ) *Carolopolitanus* 266, μ) *Atrebatensis* 51, ν) *Laurentianus* Pl. XXIII. Cod. 20 és ξ) *Vindobonensis* 1068.

Mindezek a latin fordítások közös forrásból erednek, egymáshoz nagyon hasonlóak. Hibáik azonosak és a görög eredeti szöveg épségének megállapítása szempontjából vajmi csekély értékűek. Érdekes *Baronius* Annales-ében⁷³ olvasható ama feljegyzés, mely szerint *Corvin Mátyás* könyvtárában is volt volna az Ignatius leveleit tartalmazó igen régi latin kódex, amelynek azonban nyoma veszett.

A keleti nyelvű fordítások közül legnevezetesebb és igen értékes a már említett *szír* fordítási töredék, amelyet Cureton fedezett fel és adott ki először, továbbá az V. századbéli *örmény* fordítás, mely a szír fordítás alapján készült. Ezt először *Menas* konstantinápolyi örmény püspök (1783), majd tudományos megvilágítás kapcsán *Petermann* adta ki Lipszéban 1849-ben. Végül említendő a nápolyi könyvtárban levő *kopto-sahidi* fordítástöredék, amely a smyrnai levél hat első fejezetét és a Herohoz írott levél 8. és 9. részét tartalmazza⁷⁴.

Ignatius leveleinek modern nyelvű fordításait részben az apostoli atyák műveinek együttes kiadásában, részint ezektől függetlenül önállóan találjuk. Az apostoli atyák műveit kiadta németül *Karker* F. X. (Breslau 1847), *Scholz* H. (Gütersloh 1865), *Mayer* J. K. (Kempten 1869), *Hennecke* E. (Tübingen u. Leipzig 1904), angolul *Donaldson* J. (The Ante-Nicene Christian Library I. Edinburgh 1866), *Hoole* Ch. H. (London 1872), *Dr. Burton* (London 1888—1889). Csakis Ignatius leveleit bocsatotta közre angolul *Lightfoot* (The Apost. Fath. London 1889) és *Temple Chevallier* (Cambridge 1833). *Magyarul* a rómaiakhoz írott levél jelent meg 1837-ben életrajz kíséretében a pesti növendék papság munkálatai IV. kötetében 6—10 il.

Az ignatiusi levelek közül legelőbb a latin nyelvű átiratok (3. lap 14—17. számúak) láttak napvilágot nyomtatásban 1495-ben Párisban. A könyv, amely-

⁶⁸ Polycarpi et Ignatii epistolae etc. ed. Jacobus *Usserius* Oxoniae 1644. Az Usher-féle gyűjteményt újra kiadta *Funk* Die Echtheit der Ignatianischen Briefe Tüb. 1883 című művének Appendixében 151—212.

⁶⁹ Nevét Mountague vagy Montacute Richard, [mh. 1641] norwichi püspöktől kapta, akinek könyvtárából való.

⁷⁰ Petavius Sándor párisi szenátorról.

⁷¹ Dressel nevezi Regiusnak, Lightfoot Reginensisnek, mivel Krisztina svéd királyné gyűjteményéhez tartozott. Ma a vatikánban őrzik.

⁷² 21. 127—130.

⁷³ Annales Ecclesiastici auctore Caesare *Baronio* Sorano... Tomi duodecim. Novissima Editio... Coloniae Agrippinae 1624. I 511. Annus 57, cap. LXIV.

⁷⁴ Közli *Lightfoot* 2111. 277—280.

ben ezek megjelentek, Becket Tamás canterburyi érsek életéről szól s a könyv végén, mintegy függelékül van közölve e négy levél. 1498-ban, szintén Párisban *Faber Stapulensis*⁷⁵ kiadta Ignatius 11 levelét (1—7, 10—13. számú) latin szövegben; ez a munka 1529-ig hat kiadást ért. Újabb gyűjteményt rendezett sajtó alá *Symphorianus Champerius*, aki 1536-ban Kölnben közzétette az Ignatius névével kapcsolatos összes leveleket, kivéve azt, amelyet Cassobolita Mária írott Ignatiusához. Ez a könyv szintén sok kiadást ért.

Az első görög szöveg *Paceus* kezéből került ki Dillingenben 1557-ben (5. l.), benne van az 1—8, 10—13. számú, összesen 12 levél. Ennek a műnek második kiadását 1558-ban, a harmadikat 1562-ben *Morel* Vilmos rendezte sajtó alá Párisban. Ugyanezt a 12 levelet 1560-ban, *Paceustól* függetlenül kiadta *Gesner* is a *Codex Nydpruccianus* alapján (5. lap). Nagy gonddal s a levelek értékét illetőleg alapvető kritikával készült *Vedelius* kiadása⁷⁶ 1623-ban.

Mindezek a latin, illetve görög szövegkiadások a hosszabb recenziót tartalmazzák. A hiteles hét levél (1—7) rövid recenziója latinul jelent meg először, *Usher* kiadásában 1644-ben (8. lap) s ugyancsak a rövid recenzió görög szövegét a római levél kivételével 1646-ban *Voss* adta ki (4. lap). Úgy az *Usher*, mint a *Voss* kiadása a G²-t is közli. Az Ignatiusra vonatkozó összes görög és latin szöveget közzétette 1672-ben *Cotelerius* s második kiadásban *Clericus* Antwerpenben 1698-ban s ugyanő újra 1724-ben Amsterdamban (2. lap). A római levél rövid recenziója görögül legelőször *Ruinart* kiadásában hagyta el a sajtót 1689-ben (2. és 4. l.) s ennek alapján 1699-ben *Grabe* (4. lap) és *Ittig*⁷⁷ egymástól függetlenül, előbbi Oxfordban, utóbbi Lipcsében közlik a rövid recenziót teljesen, hozzátéve a G²-t is a többi ignatiusi levéllel együtt. Csakis a G¹-re szorítkozik 1709-ben *Smith* (4. l.), míg a hét hiteles levél rövidebb és hosszabb recenzióját együtt adja *Whiston*⁷⁸. Ebből az időből való egy florenci és egy oxfordi szövegkiadás is (4. l.). A XVIII. századból s a XIX. század első három évtizedéből még *Frey*⁷⁹, *Russell*⁸⁰, *Gállandi*⁸¹, *Thilo*⁸², *Horneman*⁸³ kiadásai említendők.

A XIX. század negyedik évtizedétől nagyobb kritikai apparátussal kezelték a kérdést s az újabb és újabb kiadások mind nyomot hagytak magok után. Így a *Jacobson* 4. l.), *Hefele*⁸⁴ és *Petermann* (4. l.) kiadása, a *Curetton* Corpus Ignati-

⁷⁵ Dionysii Celestis hierarchia. Ecclesiastica hierarchia. Divina nomina. Mystica theologia. Undecim Epistolae. Ignatii Undecim Epistolae. Polycarpi Epistola una. Az előszót Ignatius leveleirez *Faber Stapulensis* írta.

⁷⁶ S. Ignatii Episcopi Antiocheni et Martyris quae extant omnia, in duos libros distincta, Quorum prior continet Epistolas genuinas, alter supposititias... Auctore Nicolao Vedelio Professore in Academia Geneuensi et Verbi Divini ministro... Genevae, MDCXXIII.

⁷⁷ Bibliotheca Patrum Apostolicorum Graeco Latina... autore L. Thoma Ittigo. Lipsiae MDCIC.

⁷⁸ Primitive Christianity Revived in four volumes. Vol. I, containing the Epistles of Ignatius, both Larger and Smaller, in Greek and English &c. by William Whiston M. A. London 1711.

⁷⁹ Epistolae SS. PP. Apostolicorum Clementis, Ignatii, Polycarpi, atque duorum posteriorum Martyria, cum variorum adnotationibus e praefatione J. L. Frey. Basiliae 1742.

⁸⁰ SS. Patrum Apostolicorum Barnabae, Hermae, Clementis, Ignatii, Polycarpi Opera Genuina; una cum Ignatii et Polycarpi Martyris: Versionibus antiquis ac recentioribus, Variantibus Lectionibus, selectisque Variorum Notis illustrata. Accesserunt S. Ignatii Epistolae, tum Interpolatae, tum Supposititiae. Cura Richardi Russel. M. A. London 1746. 2 kötet.

⁸¹ Bibliotheca Veterum Patrum Antiquorumque Scriptorum Ecclesiasticorum. Cura et studio Andreae Gallandii. Venetiis 1765. I 243—303.

⁸² S. Ignatii Epistolae. In usum praelectionum Academicarum, edidit Joh. Carolus Thilo. Halae 1821.

⁸³ Scripta genuina Patrum Apostolicorum. Edit. G. F. Horneman. Hauniae 1828—29. — NB. A XIX. század első feléből maradt ránk egy valószínűleg Hollandiában nyomtatott szöveg, amelynek címlapján csak ez áll: Ignatii Epistolae.

⁸⁴ Patrum Apostolicorum Opera. Textum ex editionibus praestantissimis repetitum recognovit, brevi adnotatione instruxit et in usum Praelectionum Academicarum edidit Car. Jos. Hefele. Tubingae 1839. Újabb kiadásai az 1842., 1847. és 1855. években jelentek meg.

anuma (6. 1.). Migne⁸⁵, majd Dressel (3. 1.) (1857), Funk⁸⁶ (1878—81), Gebhardt—Harnack—Zahn⁸⁷ (1876—78), Hilgenfeld (1902)⁸⁸ kiadása. Ezeknél terjedelmesebb s manapság Ignatiusra nézve a legkiválóbb *Lightfoot* műve⁸⁹.

II.

Ignatius leveleinek authentiája.

1. Történelmi bizonyságok a renaissance koráig.

A történelmi bizonyságok — testimonia veterum — közül az ignatiusi levelek authentiája mellett egykorú tekintély *Polycarpus*, aki a filippibeliekhez küldött levelében (13₂) így szól: „Az Ignatius leveleit, melyeket ő nekünk küldött és másokat, amennyi nálunk van, elküldöttük néktek, aszerint, amint kértétek; ezek ehhez a levélhez vannak mellékelve, nagy hasznotok lesz belőle, mert hitet, béketűrést és a mi Urunkra vonatkozó minden épülést tartalmaznak.“ Tekintettel arra, hogy e levél írásakor *Polycarpus* feltevése szerint (9. r.) Ignatius már nem élt: ez a későbbi keletű tudósítás (13₂), melyet apostoli tanítvány és püspök írt a fényes macedón gyülekezethez, valósággal döntő bizonyítékul szolgálhat legalább is arra nézve, hogy Ignatiusnak több levele maradt fenn kéziratban és másolatban.

E legrégebb bizonyásgtétel érvénytelenítése végett azonban a kritika östromot indított a *Polycarpus* levelének valóságára és szövegépsége ellen. Az egyik oldalon p. o. *Dallaeus*⁹⁰ a levél épségét támadta meg, úgy vélekedvén, hogy a levél a 12. részzel be van fejezve és így a benne elmondottakkal különben is semminemű vonatkozásban sem álló, sőt a 9. résznek egyenesen ellentmondó 13. rész nem egyéb, mint koholmány. Többé-kevésbé hasonlóképpen vélekedett a valóság kétségbevonását hangoztatva *Semler*⁹¹, *Rösler*⁹² és *Schwegler*⁹³. A másik oldalon *Ritschl*⁹⁴ az interpolatio hipotézisének alkalmazásával e levél különleges tárgyául a kiközösített *Valens* filippibeli presbiter iránt tanúsítandó kíméletre intést (11—12. r.) tekintvén, a többi általános intelmet (1—10. r.) és az Ignatiuszal kapcsolatos tudakozódást és megbízást későbbi célzatos todaléknak tartja. Ez az egyéni felfogás csakis *Böhringernél* talált visszhangra⁹⁵ s már *Hilgenfeld*⁹⁶ a *Polycarpus* iratában későbbi korviszonyokra és helyzetre valló jezéseket látván, azt az ignatiusi levelek érdekében kieszelt későbbi irányzatos ajánlati bevezetésnek minősítette.

Ezek a feltevések azonban egyoldalú felfogáson alapulnak. Ma már a kritika túl van azon, hogy *Polycarpus* levelének tételeit (p. o. 9. r. v. ö. 13₂) ellenmondóknak, vagy vonatkozásait későbbi korúaknak tartsa; az meg általános gyakorlat volt abban a korban, hogy a levélíró a théma kifejtése után még utójegyzeteket

⁸⁵ Patrol. Gr. V 625—728 *Hefele* harmadik kiadásából a G¹ és V 729—941 *Cotelerius*-ból a G² van lenyomva.

⁸⁶ Lásd 3. 1. 19. jegyz. Ugyanez a munka kommentár nélkül Die Apostolischen Väter herausgegeben von F. X. Funk. Verbesserte Aufl. Tübingen 1906.

⁸⁷ Lásd 1. 1. 1. jegyz., ugyanez kommentár nélkül, de a Dacheval bővítve Patrum Apostolicorum Opera... recensuerunt Oscar de Gebhardt, Adolfus Harnack, Theodorus Zahn. Editio quinta minor. Lipsiae 1906.

⁸⁸ Ignatii Antiocheni et Polycarpi Smyrnaei epistulae et Martyria. Berlin 1902.

⁸⁹ The Apostolic Fathers Part II. S. Ignatius. S. Polycarp... by J. B. Lightfoot, D. D., D. C. L., LL. D. Bishop of Durhams. Second edition. Voll. I—III. London 1889.

⁹⁰ Joannis Dallaei de Scriptis, quae sub Dionysii Areopagitae et Ignatii Antiocheni nominibus circumferuntur libri duo, quibus demonstratur illa subdititia esse... Genevae, MDCLXVI.

⁹¹ Baumgarten's Untersuchung Theologischer Streitigkeiten, herausgegeben von J. S. Semler. 1763 II.

⁹² Bibliothek der Kirchen=Väter... Leipzig... 1776. I. 93 k.

⁹³ Nachapostolisches Zeitalter. Tübingen 1846. II 154 kk.

⁹⁴ Die Entstehung der altkath. Kirche² 587—60.

⁹⁵ Kirchengesch. in Biogr. ²I 16 kk, 49 k.

⁹⁶ Die Apost. Väter 271.

és bizalmas jelzéseket is csatolt a már elmondottakhoz. Figyelembe veendő továbbá, hogy *Polycarpus* csakis általánosságban szól az Ignatius leveleiről, azok címét, számát, célját nem ismerteti és egy hely kivételével (7. r.) nem is foglalkozik az ignatiusi levelekben leálcázott tévtanokkal, sem pedig régi kódexgyűjteményekben nincs egybekötve az ignatiusi levelekkel, mint adalék, vagy melléklet, vagy éppen, mint ajánló bevezetés. Végül, *Polycarpus* stílusa, gondolatköre és kifejezései teljesen önálló, független íróra vallanak, amik alapján már *Irenaeus*⁹⁷, *Eusebius*⁹⁸ és *Hieronymus*⁹⁹; majd az ignatiusi levelek modern ellenesei közül is p. o. *Basnage*¹⁰⁰ és *Baur*¹⁰¹ habár közvetlenül, szintén hitelesnek ismerik el a *Polycarpus* levelét.

Mint hogy tehát ezeknek a tagadó és védő argumentumoknak mérlegelése után a *Polycarpus* levelének valódisága és szövegépsége elfogadható: ebből következik, hogy az egyszersmind az ignatiusi levelek authentiája mellett szóló súlyos bizonyítékul is tekinthető. Ezzel azonban a tétel csupán elvi szempontból van eldöntve, mert további megvitatás tárgyául még mindig fennmarad az a kérdés, ha vajjon az ignatiusi levelek hagyományos recenziója tartalmi szempontból kiállja-e a próbát?

Általában hiteles biznyságnak ismeri el a kritika *Polycarpus* tanítványát, *Irenaeus* lyoni püspököt, aki Ignatius működésének és vértanúságának haszinté nem is szemtanúja, de közvetve egyik legmegbízhatóbb tolmácsa lehetett. Mivel *Irenaeus* egyideig Smyrnában is lakott, ahova Ignatius az egyik levelét magához a gyülekezethez, a másikat az ottani püspökhöz, *Polycarpus*hoz intézte, továbbá, mivel a kisázsiai egyházakról szintén tájékozva volt és Nyugatra átköltözése után a római gyülekezettel is összeköttetésben állott, ennél fogva természetes, ha az ignatiusi levelek kelte és rendeltetési helye iránt érdeklődött és azokról kellő értesülései voltak. Közismert művében¹⁰² bár csakis egy kétségtelen idézetet találunk, amelyet Ignatius római leveléből (4₁) közöl: mindazonáltal ez az egy mondat is igazolja, hogy *Irenaeus* használta az Ignatius római levelét, amelyre noha az író nevének és a levél címének elhallgatásával, azonban mégis olyan félremagyarázhatatlan módon utal, hogy senki sem gondolhat másra, mint Ignatiusra, akitől ered ama képileges mondás. Ezenkívül több olyan vonatkozás van *Irenaeus*nál, ami Ignatius többi leveleinek egyes mondataival való rokonságot árul el; ilyenek p. o. *Iren.* I 6, 4 v. ö. *Ef.* 7₁; *Iren.* V 20, 2 v. ö. *Ef.* 8₁; *Iren.* III 4, 2 v. ö. *Ef.* 9₁; *Iren.* IV 36, 7. III 11, 8. I 3, 6 v. ö. *Ef.* 17₁; *Iren.* II 20, 3 v. ö. *Ef.* 19₃; *Iren.* IV 18, 5. V 2, 2k v. ö. *Ef.* 20₂; *Iren.* I 10, 3 v. ö. *Magn.* 6₁; *Iren.* IV 20, 4 v. ö. *Magn.* 8₂; *Iren.* IV 22, 1 v. ö. *Magn.* 9₃; *Iren.* I 27, 4 v. ö. *Trall.* 6₂; *Iren.* IV 33, 5 v. ö. *Trall.* 10; *Iren.* IV 18, 4 k. v. ö. *Smyrn.* 7₁.

*Alexandriai Kelemenné*¹⁰³ egy pár tétel (*Paedag.* I 6 v. ö. *Trall.* 8₁ és *Paedag.* II 8 v. ö. *Ef.* 17₁) arról tanúskodik, hogy ő olvasta Ignatius illető leveleit.

Origenes, korának legélesebb kritikusa és polyhistora Ignatius leveleinek ismerését két idézettel igazolja. Az egyiket az efézusi (19₁)¹⁰⁴, a másikat a római (7₂) levélből¹⁰⁵ merítette és ezzel ama két irat akkori közismert voltát bizonyítja. Ugyanónála található még néhány olyan kifejezés, amelyekből ignatiusi levelek olvasgatására következtethetünk; ilyenekül hasonlítandók össze p. o. *Origenes* leveléből vett idézet *Eusebius*nál h. e. VI 14, 10 és Ignatiusnál Róm 1₁; továbbá

⁹⁷ Adv. Haer. III 3. görögül *Eusebius*nál h. e. IV. c. 14.

⁹⁸ H. e. III 36; IV 14.

⁹⁹ Omnes quae extant D. *Hieronymi*... per Des. *Erasmus* Roterodamum Basileae. Anno MDXXXVII. I 274.

¹⁰⁰ Annales Politico-Ecclesiastici... Roterodami 1706. II 141. Ann. 169 cap. 17.

¹⁰¹ Ueber den Ursprung des Episcopats in der christlichen Kirche. Tübingen 1838.

¹⁰² Adv. Haer. V 28, 4.

¹⁰³ *Clem. Alex. Opp. Recogn. et illust. per J. Potterum. Oxonii 1715.*

¹⁰⁴ Lásd 2. lapon.

¹⁰⁵ Prolog. in Cant. Cantic. e versione *Rufini*. Opp. III 30 D.

Origenes hom. XII in Num.¹⁰⁶, hom. VII. in Lev.¹⁰⁷ és in Jo.¹⁰⁸ v. ö. Philad 5₁. Ugyanezen levél eme kifejezése: τὸ εὐαγγέλιον ἀπάρτισμά ἐστιν ἀφθαρσίας (9₂) *Origenes*-nél hom. I in Lev.¹⁰⁹: quae fuerint legis principia, qui etiam in Prophetis profectus accesserit, quae vero in Evangelii plenitudo perfectionis habeatur. A *Polycarpushoz* intézett levél e mondatát: ἐκδικεῖ σοὺ τὸν τόπον (1₂) alkalmazza in Mat. tom. XII, 14¹¹⁰ mondván: ἐπεὶ δὲ οἱ τόπον τῆς ἐπισκοπῆς ἐκδικούντες χρωῶνται τῷ ῥητῶ ὡς Πέτρος κτλ., és ezt az ignatiusi mondatást (*Polyc* 2₁): οὐδὲ πᾶν τραῦμα τῆ αὐτῆ ἐμπλάστρω θεραπεύεται így értelmezi: Si oleo perunximus, si emplastris mitigaverimus, si malagmata mollivimus, nec tamen cedit medicamentis tumoris duritia, solum superest remedium desecandi (hom. VII in Jos.)¹¹¹.

Jelentéktelen, de megemlítésre érdemes az antiochiai *Theophilus* evangeliomi kommentárjában¹¹² olvasható negyedik oka annak, hogy Krisztus nem egyszerű szűztől, hanem eljegyzett szűztől fogantatott (Mt 1₁₈): ut partus eius falleret diabolum, putantem Jesum de uxorata, non de virgine natum¹¹³. Ez a mondat emlékeztet az előbb élt Ignatius efézusi levelében (19₁) olvasható rokonkifejezésre, ami azt igazolja, hogy *Theophilust* az Ignatius efézusi levelének szavai indították e gondolat tolmácsolására. Hasonló gondolattársulásra mutat *Theophilus* ad Autol. II 12 (καθάπερ ψάρμακον — πειδόμενος αὐτῆ)¹¹⁴ és Ign. Trall 6₂ (οἱ ἐαυτοῖς περιμπλέκουσιν. . . φάρμακον δίδόντες. . . τὸ ἀποθνεῖν), aztán *Theophilus* ad Autol. I 10¹¹⁵ és Smyrn 2.

Számbevehető régi bizonyosságul fogadható el samosatai *Lucianus* is, amennyiben 165 táján írott De morte Peregrini című könyve 4., 14. és 41. fejezetének némely kifejezése, mint szintén egész előterjesztésének menete nagyon emlékeztet Ignatius leveleire. Így p. o. *Lucianus* (4. r.) az ő Peregrinusát Πρωτέα τὸν ἐν Συρία δεθέντα jelzővel ruházza föl, ami visszhangja Ignatiusnak (Ef 1₂): δεδεμένον ἀπὸ Συρίας v. ö. Ef 21₂ Róm 2₂ 5₁ Smyrn 11₁; továbbá *Lucianus* δημοσίᾳ γὰρ ἐμβραχὺ (14. r.) jelzése minden ignatiusi levél rokonkifejezésétől függ, míg παρ' ὃ καὶ καταφρονεῖσι τοῦ θανάτου vonatkozásban van Smyrn 3₂-vel: διὰ τοῦτο καὶ θανάτου καταφρόνησαν. V. ö. még *Lucianus* 41. r. és Róm 4₁ *Polyc* 8₁.

Már az őskeresztyén irodalom alapos ismerője *Eusebius* a mai rövidebb recenzióban foglalt hét ignatiusi levelet megemlíti¹¹⁶ és egyik-másik levélből részleteket is közöl, p. o. a római levélből írta az ötödik fejezetet egészen¹¹⁷, a smyrnai levélből (3_{1 2}) Krisztusnak feltámadása után testben történt földönjárásáról írott mondatokat¹¹⁸, az efézusi levélből (19₁) az ezen világ fejedelme elől elrejtett 3 titokról írt szavakat¹¹⁹. *Eusebius* tudomása és idézetei azt is mutatják, hogy az ő korában a rövidebb szöveg volt a hiteles és ő szintén azt ismerte és használta.

A negyedik század elején *Péter*, alexandriai püspök (300—311)¹²⁰ ismerhette Ignatiusnak *Polycarpushoz* írt levelét, legalább erre mutat az, hogy belőle (2₁) kölcsönözte ezt az idézetet: Οὐδὲ πᾶν τραῦμα τῆ αὐτῆ ἐμπλάστρω θεραπεύεται.¹²¹

A nicaenumi korszak után, valószínűleg az V. század elején keletkezett a

¹⁰⁶ Opp. II 313 F

¹⁰⁷ Opp. II 225 A

¹⁰⁸ Opp. IV 8 D

¹⁰⁹ Opp. II 187 A

¹¹⁰ Opp. III 531 B

¹¹¹ Opp. II 414 E

¹¹² Comment. in sacra quatuor evv. lib. I. (*Otto*, Corpus apolog. Jenae 1861. VIII 280 és *Zahn* Th., Der Evangeliencommentar des Theophilus von Antiochien. Erlangen 1883. 32.)

¹¹³ V. ö. még Hieronymus, Comment. in Matthaecum lib. I 3.

¹¹⁴ *Otto*, Corp. apolog. VIII 90.

¹¹⁵ Ugyanott 30—32.

¹¹⁶ h. e. III 36.

¹¹⁷ Ugyanott.

¹¹⁸ U. o.

¹¹⁹ Quaestiones ad Stephanum I 2. V. ö. Mai, Nova Patr. Bibl. IV, I 220.

¹²⁰ V. ö. Euseb. h. e. VII 32, 31.

¹²¹ V. ö. Lagarde, Reliquiae juris ecclesiastici antiquissimae Syriace, Graece 2 partes.

latin nyelvű *Constitutiones Apostolicae* nyolc könyvből, melynek a forrásiratai azonban, nevezetesen a hat első könyvre nézve a Didascalia, a hetedik könyvnél a Didache és a nyolcadiknál *Hippolytus* munkái, korábbi időből származnak. Minket ezúttal közvetlenül a III. század első felében létrejött s görög nyelvű, majd a második felében szír nyelvre lefordított Didascalia, másnéven Diataxis és Diataxisis érdekel annyiban, hogy ennek alapján szerkesztette meg az ignatiusi levelek későbbi első hamisítója az apostoli konstitúciók hat első könyvét, ahol is az alapirat szerint, noha közvetlen idézetek mellőzésével, számos tétel (p. o. I 10; II 11, 25—28, 41), mint szintén a püspökre, diakonusra és prebyterekre vonatkozó felfogás ignatiusi levelek használatára vall. Parallelismus *Zahm* PP. App. II 336 k

Szinte feltűnő, hogy *Athanasius* és *Nagy Basilius* műveiben csupán egy-egy ignatiusi idézet található; t. i. az előbbi¹²² Ef 7₂-ből kölcsönözte és értelmezte ezt a tételt: „Εἷς ἰατρος ἐστίν, σαρκικός καὶ πνευματικός, γεν[ν]ητός καὶ ἀγέν[ν]ητος, ἐν ἀνθρώπῳ θεός, ἐν θανάτῳ ζωὴ ἀληθινή, καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ θεοῦ“; az utóbbi pedig¹²³ Ef 19₂ szavait alkalmazza előterjesztésében. Éppen így szír *Efrémnél*¹²⁴ csakis Róm 2₁ és Polyc 3₁ 2 vonatkozásai olvashatók, míg a IV. század vége fele (380—390 táján) élt *János* szír szerzetes az *Eutropius* és *Eusebius* szerzetesekhez írott levelében, amelyet szír nyelven *Cureton* adott ki¹²⁵, Róm 2₁ 2 3₂ 5₃ részleges beszövéssel magasztalja Ignatius egyéniségét és vértanúságát.

Íde iktatjuk a nyugati atyák közül *Hieronymust*, aki, bár nem ismerte Ignatius leveleit, mégis többször hivatkozott rájuk. Első ízben¹²⁶ *Eusebius* (h. e. III 36) után könnyed pongyolasággal elmesélve egyetmást Ignatius életviszonyairól, megemlíti az ő hét levelét és idéz is a smyrnaiból (3. r.), azonban azzal a téves feltevessel, hogy Ignatiusnak a smyrnaiakhoz írott levele tulajdonképpen Polycarpushoz szólott és így ez a két különálló levél egyugyanazon levél volt volna. Majd folytatólagosan kiírta Ignatius római levelének 5. fejezetét és idézte Róm 4₁-ből a már ismeretes mondást. A második helyen¹²⁷ a görög egyházi írók sorozatának megemlézése kapcsán elhamarkodott nyilatkozatot tesz Ignatiusról és leveleiről, de utalás nélkül. Aztán¹²⁸ nagy merészen idézi *Barnabásnak* egy mondatát (5_a): „Elegit dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant“ úgy, mintha azt Ignatius írta volna és végül¹²⁹ szokása szerint az antiochiai *Theophilus* kommentárjából (I. 12. lap 112. jz.) kiírta az ignatiusi eredetre valló (Ef 19₁) mondat, holott azt voltaképpen *Origenestől* (I. 12. lapon) kölcsönözte. Ennyiben tehát *Hieronymus* bizvást figyelmen kívül hagyható érvelési szempontból. *Chrysostomos* a vértanú Ignatius emlékezetének szentelt beszédében¹³⁰ idézi Róm 5₂ eme szavait: ἐγὼ τῶν θρησίων ἐκείνων ὀνομαίην, ebből azonban még nem lehet következtetni, hogy ő közvetlenül ismerte is az ignatiusi leveleket. Az V—VII. századbéli, illetőleg jóval későbbi korú két pseudochrysostomusi iratban¹³¹ található idézet (Polyc 4₁) és vonatkozás pedig kritikailag értéktelen.

Már *Theodoretus* műveiben a smyrnai levélből hét, az efesusiból három és a trallesiből egy, összesen tehát tizenegy ignatiusi idézet található, amiket ő dialogusaiban¹³² megfelelően alkalmaz.

¹²² Epistola de synodis Arimini et Seleucia. Opp. ed. Montfaucon I. 2, 761A

¹²³ Homil. in. s. Christi generationem. Opp. ed. Bened. Paris 1721—30. II 598 C.

¹²⁴ Opp. gr. II 367 és III 261B ed. Assemani.

¹²⁵ Corp. Ign. 205, 239 k, 351 a VIII. századból való MS^s syr. Brit. Mus. Add. 12,170 fol. 211 és a 866-ból való Add. 14,580 alapján. V. ö. Wright, Catalogue 749, 767.

¹²⁶ Omnes *Hieronymi* ed. *Erasm.* I 273 k.

¹²⁷ Adv. Helvidium c. 17.

¹²⁸ Contra Pelag. III 2.

¹²⁹ Comment. in Matthaeum lib. I 3.

¹³⁰ Opp. ed. Montfaucon II 592—601, lenyomatta *Cureton*, Corp. Ign. 166—170, *Zahn* PP. App. II 343—347, *Lightfoot* 2I 157—165.

¹³¹ Homilia de uno legislatore ed. Montfaucon VI 410 és Homilia de pseudoprophetis u. o. VIII, 2 pag. 79.

¹³² *Immutabilis*, dialogus I. (Opp. ed. Schulze IV 49), *Inconfusus* dial. II (U. o. IV 127), *Impatibilis*, dial. III (U. o. IV, 231).

*Dionysius Areopagita*¹³³ csupán Róm 7₂ ὁ ἐμὸς ἕως ἐσταύρωται szavait, de már *Timotheus Aelurus* alexandriai patriarcha (mh. mint száműzött 477) szír nyelven írott traktátusában,¹³⁴ mint szintén: „a szentatyák számos bizonyosága“ című gyűjteményében nemcsak rövidebb, hanem hosszabb idézeteket is közöl, mégpedig a római (3₃ 4₁ 6₁₋₈), efézusi (18₁ 2 19₁), smyrnai (5₃ 6₁), magnesiaai (8₁) és polycarpusi (12₂) levélből.

Római *Gelasius*, illetőleg az *Adversus Eutychianos et Nestorianos* munka írója¹³⁵ Ef 7₂-ből kölcsönzött idézetét e szavakkal iktatja be: „Ignatii episcopi et martyris Antiocheni ex epistola ad Ephesios“, majd Ef 20₂-t így: „Et post pauca“.

Severus, antiochiai püspök (mh. mint száműzött 540 körül) húsz ignatiusi tétellel tarkította munkáit, melyek közül csakis egy (Magn 9₂) maradt fenn görögül, ezzel a bevezetéssel: Ἰγνατίος δὲ ὁ θεοφόρος καὶ μάρτυς οὕτω φησὶ¹³⁶, a többi pedig p. o. Polyc 3₂ 5₁ Magn 6₁ 8₂ Trall 2₁ 5₂ 10, 11₁ Smyrn 1, 2₁ stb. csakis szírül.¹³⁷ Katedrai beszédeiben (37. 65. és 84.) előszeretettel hivatkozik a római levélre (2₂ 5₃ 7₂ 6₃)¹³⁸, viszont *Severus* és halicarnassusi *Julianus* leveleiben¹³⁹ az efézusi levélből merített két tétel (19₃ 7₂) található, melyek közül az elsőt ezzel az érdekes jelzéssel vezeti be: „Ignatius, akiben lakozott a Krisztus és szólott, amiképpen Pálban is, ahonnan Istent-felöltözöttnek hívták“¹⁴⁰, ami arra mutat, hogy kiválóan rajongott Ignatiusért.

A monophysita versengések korában egyes szír írók gyakorta alkalmaztak ignatiusi idézeteket, amelyeket részint a szír fordítású levelekből, részint monophysita egyházi írók műveiből, szintén szír nyelvre lefordítva, szöttek be előterjesztéseikbe. Így p. o. egy névtelen szerző¹⁴¹ *Severus* szerint idézi a már jelzett Magn 8₂-t, szír fordításból Philad 3₃-at (κληρονομεί-ig), *Timotheus Aelurus* után Smyrn 6₁-et (κρίσις ἐστίν-ig) és vagy *Severus*, vagy szír fordítás nyomán Smyrn 4₁-et (προφυλάσσω — Ἰησοῦς Χριστός-ig). Éppen ilyen különböző, sőt alig megállapítható források nyomán idéz egy másik Anonymus¹⁴² Ef 19₁ Róm 6₃ és Ef 18₁-ből. Innen s a *Cureton*nál (220 k) és *Lightfoot*nál (2I 197 kk) említett szír anonymusoktól erednek az e korbéli ignatiusi szír idézeteknél a szövegbeli variánsok.

A VI. századtól kezdve már gyérülnek a tekintélyesebb bizonyítékok és itt-ott tapasztalható az interpolált levelekre való utalás. Példa erre a VI. vagy talán VII. század végén élt *Anastasius Sinaita* nevű presbyter ὀδηγός című irata¹⁴³ és a *Chronicon Paschale*¹⁴⁴. Viszont a hiteles levelekből idéz *Antiochus* szerzetes (620 táján)¹⁴⁵, aki 1. 21. 22. 29. 57. 80. 85. 92. 106. 111. 112. 116. 124. számú homiliáiban főképpen az efézusi (8. 9. 10. 14. 15. 17.), magnesiaai (1. 6. 7. 10.), trallesi (2. 3.), philadelphiai (7.), smyrnai (8. 9.) és polycarpusi (1. 2. 3. 5. 6. 7.) levelekből kölcsönzött gondolatokat és tétéleket. Jelentéktelen *Maximus Confessor* (mh.

¹³³ De Divinis Nominibus IV 12 (Opp. ed. B. Corderius. Antv. 1634. I 565).

¹³⁴ „Timotheus alexandriai püspök uramnak a chalcedoni zsinat ellen írott könyvéből“. Ignatiusra vonatkozó passzusait közli szír nyelven *Cureton*, Corp. Ign. 210 k, 243 k, *Lightfoot* 2I 173 k, latinul *Zahn* 349.

¹³⁵ Magna Bibliotheca Patrum. Paris 1654. IV, 1, 423E.

¹³⁶ *Cramer*, Catena in epist. cathol. (Oxonii 1840) 67. 1 Pét 3₁₉ 20-hoz.

¹³⁷ *Adversus Joannem Grammaticum* (Brit. Mus. Add. 12,157 a VII. vagy VIII. századból folio). A vonatkozó részeket közli *Cureton*, Corp. Ign. 212 k, 245 k, *Lightfoot* 2I 178 kk.

¹³⁸ Brit. Mus. Add. 12, 159. V. ö. *Cureton* Corp. Ign. 214 kk, 247 kk, *Lightfoot* 2I 183. kk.

¹³⁹ Brit. Mus. Add. 17,200 a VII. századból. V. ö. *Cureton*, Corp. Ign. 218, 249, *Lightfoot* 2I 188 k.

¹⁴⁰ *Επιτομή των ἁγίων πατέρων Ἰγνατίου τοῦ ἐπισκόπου ἀντιοχείου καὶ τοῦ ἁγίου πολυκαρπῶν* 140

¹⁴¹ *Demonstrationes Patrum*. (Brit. Mus. Add. 12,155. Körülbelül 747 tájáról.) V. ö. *Cureton*, Corp. Ign. 218 k, 249 k, *Lightfoot* 2I 194 k.

¹⁴² *Adversus Nestorianos* (Brit. Mus. Add. 14,535 a IX. századból). *Cureton*, Corp. Ign. 219, 250, *Lightfoot* 2I 196 k.

¹⁴³ *Viae Dux* c. XII. — *J. Grelseri Opera*. 17 Voll. Ratisbonae 1734—41. Vol. XIV. P. II. 97.

¹⁴⁴ Ed. Car. du *Fresne*. 221.

¹⁴⁵ Magna Bibliotheca Patrum. Paris 1654. XII.

662) idézete Smyrn 11₂-ből¹⁴⁶ és Trall 4-ből, mely utóbbi tétel már G²-re vall. *Andreas* krétai érsek pedig (680 táján) Ef 19₁ első mondatát közli pár szó változtatással¹⁴⁷.

A *Damaskusi János*nak tulajdonított *Sacra Parallela*¹⁴⁸ úgy a hiteles, mint az interpolált ignatiusi levelekből negyvennél több tételt közöl részint teljes, részint hiányos szöveggel. Érdekes, hogy e paralelekben nincs idézet a római levélből, viszont Ignatiusnak tulajdonítja a kompilátor ezt az intelmet: Παρθενίας ρυθόν μηδενί επιτίθει· επισφαλές γάρ τὸ κτήμα καὶ δυσφύλαπτον, ὅταν κατ' ἀνάγκην γίνηται. — τοῖς νέοις ἐπίτρεπε γαμεῖν, πρὶν διαφθαρέωσιν εἰς ἐτέρας, holott ilyen mondás sem a hiteles, sem az interpolált ignatiusi levelekben nincs. A vonatkozó utalásokat és tétéleket utánnymotta *Cureton* 180—185, *Zahn* 365—369, *Lightfoot* 2I 212—220. Ezenkívül a jelzett paralelek szerkesztésére v. ö. *Loofs*, Studien über die dem Johannes von Damaskus zugeschriebenen Parallelen. Halle 1892.

Theodorus Studites jambusokban magasztalta Ignatiust, utánozva a vértanú stílusát ilyenekképpen: „Ἐχων ἔρωτα Χριστὸν ἐν σῆ καρδίᾳ ἀποστόλων σύσκηνος ὄφθης, τρισμακάρι· ἄθλοισ δὲ θερμοῖς ἐκφλογοῦσιν τὴν πλάνην ἐπιστολαῖς σου Παῦλος ἄλλος τις πέλεις.“¹⁴⁹

Három közismert idézetet is közöl munkáiban, úgymint Róm 7₂-ből: ὁ ἐμὸς ἔρωσ ἐσταύρωται, ὁ Χριστός¹⁵⁰, továbbá Smyrn 4₁-ből: προφυλάσσω ὑμᾶς ἀπὸ τῶν θηρίων τῶν ἀνθρωπομορφῶν αἰρετικῶν· οὐδὲ οὐ μόνον οὐ δεῖ ὑμᾶς παραδῆχασθαι, ἀλλ' εἰ δυνατόν, μηδὲ συναντᾶν¹⁵¹ és G₂ nyomán Philad 3-ből¹⁵².

Nicephorus konstantinápolyi pátriárka az újszövetségi apokrif iratok közé sorolja Ignatius leveleit, dicsérettel szólván a vértanúról. Antirrhethica munkájában pedig idézi az álfilippibeli levél (3. r.) egy mondatát (εἰς γὰρ ὁ ἐνανθρωπήσας — ἔφαγεν καὶ ἔπιεν), azonban sem véleményének, sem utalásának súlyt nem tulajdonítunk.

Értéktelen adatoknak tekinthetők a 900 táján, vagy valamivel később élt *Antonius Melissa* utalásai, melyeket ő nagyobbára a *Sacra Parallela* gyűjteményből vett át¹⁵³ tekintet nélkül arra, hogy azok hiteles, vagy toldalékos szövegnek felelnek-e meg?; továbbá *Severus* egyiptomi püspök (975 táján) arab nyelven fennmaradt idézete (Smyrn 1₁ πεπληροφορημένους — Ποντίου Πιλάτου)¹⁵⁴, aztán *Barhebraeus* Gergely (1285 körül) Róm 4₁-re (σιτός εἰμι.) való hivatkozása¹⁵⁵, végül az a több rendbeli szír töredék, amit *Cureton*¹⁵⁶ és *Wright*¹⁵⁷ adott ki.

A latin írók általában *Eusebius*nak *Rufinustól* fordított művéből és *Hieronymustól* kölcsönöztek, még *Ado Viennensis* (mh. 874) is, aki részben ismerhette az interpolált ignatiusi leveleket, de azért a régi latin fordítást használta¹⁵⁸.

Íme, ezekből a történelmi bizonyítékokból nyilvánvaló, hogy az egykorú *Polycarpustól* el egészen a renaissance pirkadatáig, minden gondolkozás és kritikai

¹⁴⁶ Loci communes, sermo II. Opp. ed. Combefis. Paris 1675. II 534 és 638.

¹⁴⁷ Homilia II in nativitate B. Virginis (*Pearson*, Vind. Ign. 282. lap a *Clericus*² kiadásban).

¹⁴⁸ A *Sacra Parallela* c. gyűjteménynek több kézírata maradt ránk. Ezek egymástól többé-kevésbé eltérnek. Legjobbán elült egymástól a Vatikánban őrzött (innen *Parallela Vaticana*) és az egykor *Rochejoucauld* bihoros tulajdonában volt (innen *Parallela Rupefucaldina*) szöveg. Az előbbi származhatik *Damaskusi Jánostól*, az utóbbi azonban valószínűleg egy századdal korábbi keletű. Az ignatiusi idézeteket illetőleg lényeges eltérés a két szövegnél az, hogy míg a *Parallela Vaticana* vegyesen idézi G¹-et és G²-t, addig a *Parallela Rupefucaldina* a G¹-et idézi, bár a koholt antiochiai levelet is ismeri. Mindkét Parallelat kiadta *Lequien*, Paris 1712.

¹⁴⁹ Jambi LXX. Ed. *Migne* T. XCIX 1797.

¹⁵⁰ Catechesis 3 (*Grabe*, Spicilegium II 229. és *Cotelerius-Clericus* 2II 29 not. 14.)

¹⁵¹ Catechesis 127 (*Cot.-Clericus* 2II4.)

¹⁵² Epist. II. 155 ad Theophilum Ephesi. *Sirmondi Opera*. Paris 1696. V 627 F.

¹⁵³ Loci communes. *Migne* Patrol. Graec. CXXXVI. 765 kk.

¹⁵⁴ Eredeti arab szövege olvasható *Lightfoot*nál 2I 228 k.

¹⁵⁵ *Chronicon Ecclesiasticum*. ed. *Abbeloos* et *Lamy*. Lovanii 1872.

¹⁵⁶ Corp. Ign. 197 kk.

¹⁵⁷ *Journal of sacred literature* VIII (1865) 45 kk.

¹⁵⁸ *Libellus de Festivitat. SS. Apost. Migne*, Patrol. Lat. CXXIII 181 kk.

mérlegelés nélkül olvasták, használták és idézték az ignatiusi leveleket, amely körülmény igazolja azt, hogy azok úgy a köztudatban, mint kéziratmásolatok révén az egyházi írók előtt ismeretesebbek voltak. Ám ezek a vonatkozások és bizonyítékok még úgyszólván érintetlenül hagyták az ignatiusi levelek authenticitásának kérdését, amely aztán a minden szellemi erkölcsi jelenséget, eredményt és ténnyt kritikai vizsgálódás tárgyává tevő reformációval került szőnyegre. Erről szöveg a most következő szakaszban.

2. A reformációval kezdődő kritika máig.

Ignatius leveleire vonatkozólag a kritika a XVI. század második felében szólal meg. *Kálvin* az első, aki radikális ítéletet mond felettük, midőn 1559-ben ezt írja: „nihil naeniis illis, quae sub Ignatii nomine editae sunt, putidius.“ Quo minus tolerabilis est eorum impudentia, qui talibus larvis ad fallendum se instruunt.“¹⁵⁹

Ugyancsak ebben az évben jelent meg a *Magdeburgi Centuriákban*¹⁶⁰ a Centuriatorok bizonytalan véleménye, amely határozatlansága mellett is elárul annyit, hogy emez első protestáns egyháztörténelem írói nem voltak meggyőződve az ignatiusi levelek hitelességéről. Megemlítik ugyanis, hogy a figyelmes olvasó előtt feltűnő az, hogy vajmi csekély kivétellel sehol sincs feltüntetve az ignatiusi levelek írásának oka; továbbá alaposan kételkedni lehet abban, hogy Ignatiust a levelekben leírt hosszú úton vitték volna Rómába, holott sokkal rövidebbet választhattak volna; aztán szembeötlő az is, hogy sok olyasmiről van szó e levelekben, ami Ignatius szájában anachronizmus; nem jelentéktelen körülmény az sem, hogy több olyan levelet emlegetnek Ignatius neve alatt, amelyeket *Eusebius* és *Hieronymus* nem ismert. Ezek alapján a Centuriatorok kétségeiknek adnak kifejezést az authenticitást illetőleg. Ezekkel a kritikai véleményekkel szembe helyezkedett *Baronius*¹⁶¹, aki Ignatiusnak görög nyelven fennmaradt összes leveleit hiteleseknek vallotta nem annyira kritikai, mint csupán történelmi érvek alapján.

Döntő jelentőségű a mai kritika szempontjából *Vedelius* Miklós genfi lelképásztor és professzor (l. 76. jz.), aki az ignatiusi leveleket két könyvre osztotta s az elsőben tárgyalta az *Eusebiustól* említett és hiteleseknek ismert hét levelet, amelyeknek azonban akkor ismert G² szövegét interpolálnak tartja, a második könyvben pedig azokról a levelekről szól, amelyek szerinte apokrifok. Mindezeknek az érveknek egybevetése után *Scultetus* Ábrahám¹⁶² arra az eredményre jutott, hogy „rationibus his in omnem partem probe diligenterque excussis, in tertium nonnulli secesserunt sententiam, statueruntque esse quidem epistolas hasce Ignatii: sed adulteratas, sed interpolatas. Quorum in iudicio et nos acquiescimus“. Hevesebb és gyökeresebb *Claude de Saumaise (Salmasius)*, írói nevén *Messalinus Walo*¹⁶³ érvelése, amely a stíluson és az Ignatius idejében ismeretlen, mindamellett leveleiben említett intézményeken kívül, különösen az episkopatusra és egyházi szervezetre vonatkozó részeket támadja. S minthogy ezek a nagyszámú passusok az akkor ismert hosszabb recenzióban csakugyan usque ad nauseam túlzók és valószínűtlenek, ennél fogva kimondja, hogy, még ha ezek a levelek nem teljesen hamisítványok is, mindamellett bizonyára nagyon sok interpolatio van bennök. Inkább egyoldalúsággal és elfogultsággal, mint szaktudással cáfolja Ignatius leveleinek hitelességét *Milton*¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Institutiones I. 13, 29.

¹⁶⁰ Ecclesiastica Historia, integram Ecclesiae Christi ideam... secundum singulas Centurias... complectens... per aliquot studiosos et pios in urbe Magdeburgica, Basiliae... 1559. Cent. 2. cap. X.

¹⁶¹ Annales Ecclesiastici II 36. Annus 109, capp. XIX sqq.

¹⁶² Medullae Theologiae Patrum Syntagma... authore Abrahamo Sculteto. Francofurti 1634. 351.

¹⁶³ *Walonis Messalini* de Episcopis et Presbyteris contra D. Petavium Loiolitam Dissertatio Prima. Lugd. Bat. 1641.

¹⁶⁴ Of Prelatical Episcopacy. Először 1641-ben jelent meg; én *The Complete Works, prose and poetical of John Milton*. With an introduction by Robert Fletcher. London 1875 könyvet használtam, amelyikben ez a mű 22-28. lapokon van.

Fordulópontot alkot *Ushernek* 1644-ben megjelent munkája (l. fentebb 8. l. 68. jegyz.). *Ushernek* nevezetesen feltűnt, hogy míg az *Eusebiusnál* és *Theodoretusnál* olvasható ignatiusi idézetek nem találhatók meg szóról-szóra az elodáig nyomtatásban megjelent ignatiusi szövegekben, addig a XIII. és XIV. században élt három jeles angol egyházi író, t. i. *Grosseteste* Róbert (1250 táján), *Tyssington* János (1381 körül) és *Wodeford* Vilmos (1396 táján) éppen úgy idézi az ignatiusi helyeket, mint *Eusebius* és *Theodoretus*. Így arra a gondolatra jött, hogy Angliában lenni kell olyan ignatiusi szövegnek, amely különbözik az addig ismert (G²) textustól. Kutatása eredménnyel járt, amennyiben megtalálta és 1644-ben kiadta a hét hiteles levél rövidebb szövegeinek (G¹) latin fordítását, részletesen kifejtve, hogy ez a valódi ignatiusi szöveg,¹⁶⁵ az addig ismert (G²) pedig interpolált, hamisításokkal bővített. Ez időtől fogva — mivel *Voss* 1646-ban a rövid recenziót görögül is kiadta — úgy protestáns, mint római katolikus részen nem annyira az volt a vita tárgya, hogy a hosszabb, vagy a rövidebb recenzió-e a hiteles, mivel szinte mindenki egyetértett abban, hogy a hosszabb szöveg interpolált: hanem inkább az vált kérdésessé, ha vajjon az újonnan felfedezett ignatiusi levelekben — bár kisebb mértékben — nincsenek-e meg azok a hibák, amelyeknek alapján a régi radikális kritikusok a hosszabb recenziót teljes egészében visszavetették? Kétségtelen, hogy bármily árgyilagos akart is lenni a kritika ezentúl, mindkét részről jó ideig határozott célatosság tapasztalható, amennyiben a presbiteri kormányzathoz szító tudósok, a rövid szövegen még mindig tekintélyes számmal előforduló, az episkopátusnak kedvező helyekre való hivatkozással, az ignatiusi iratokat G¹ alakjukban is hamisaknak tartották, míg a római katolikusok és különösen az angol püspöki egyház írói a rövid szöveg hitelessége mellett küzdöttek.

A több évtizedig tartó irodalmi harcnak egyik kimagasló alakja *Blondel* Dávid¹⁶⁶ hugenotta születésű amsterdami professor volt, aki érvelései kapcsán eképpen döntötte el a kérdést: „His argumentis priore, quam de Ignatianis epistolis imbiberam, opinione ante biennium depulsus, eas omnes supposititias credere coactus sum: recte ne an secus iudicent φιλολόγοι.” *Blondel* munkája ellen írt *Hammond* Henrik¹⁶⁷ később anglikán püspök, aki a hazájában hatalomra jutó presbyter árusokkal szemben rajongó odaadással védi a püspöki egyházat és az episkopátus történelmi jogait. *Hammond*nak ez a könyve Angliában alkalmi tollharcot idézett elő, amely, bár értékes gondolatokat vetett felszínre, mindamellert az ignatiusi kérdés megoldását, éppen azért, mert ellentétes elvi alapon álló pártok vívták, nem segítette elő. 1666-ban *Daille*, latinosan *Dallaeus* János francia tudós lelkipásztor részéről történt újabb, az előzőkénél nyomósabban megokolt támadás az ignatiusi levelek ellen. (10. l.) Az ő érvelése abban csúcsonyul ki, hogy sem Ignatius előtt, sem az ő kortársainak műveiben nem találjuk meg az episkopos és presbyter között azt a határozott különbséget, amelyet Ignatius következetesen használ. Csak a második század végén élő írónál találunk olyan kitételeket, amelyek megkülönböztetik a püspököt a presbytertől, de még ezek az írók sem használják a két szót oly következetes megkülönböztetéssel, mint ahogy Ignatius leveleiben olvashatjuk. Ennélfogva megállapítja, hogy, ha Ignatius írt volna levelet, vagy leveleket, akkor az idevonatkozó passzusok a mai ignatiusi iratokban kétségtelenül későbbi hamisítások, úgy hogy a mai ignatiusi hét levél a III. századból való. *Dallaeus* munkájára hat év múlva (*Dallaeus* halála után két évvel) *Pearson* János anglikán lelkész, később püspök cáfo-

¹⁶⁵ Leszámítva a *Polycarpushoz* írott levelet, amelyet — *Hieronymustól* megtévesztve — nem ismert el hitelesnek (Cotelierus—Clericus ²II 202). Ebben a véleményben van, a stílusbeli különbségre hivatkozva, *Mosheim* is (Vollständige Kirchengeschichte des Neuen Testaments... Leipzig 1769. I 260.)

¹⁶⁶ Apologia pro sententia Hieronymi de Episcopis et Presbyteris. Autore Davide *Blondello*. Amstelaedami MDCXLVI.

¹⁶⁷ Dissertationes quatuor, quibus Episcopatus Iura ex S. Scriptis et Primaeva Antiquitate adstruuntur, contra sententiam D. *Blondelli* et aliorum... Authore Henrico *Hammond* SS. Theol. Professore, Presbytero Anglicano. Lond. 1651.

latot írt *Vindiciae Ignatianae* címmel 1672-ben. Ezt a munkát a püspöki párt, főképpen az anglikánok úgy tekintik, mint zárókövet, amellyel az ignatiusi levelek hitelessége bárminemű ellenvélemény kizárásával végleg meg van állapítva. Tény, hogy *Pearson* nagy tudással, szakképzettséggel és rátermettséggel oldotta meg feladatát: tárgyilagosan véve azonban hiánya e műnek az, hogy éppen *Dallaeus* főérvével, az egyházszerkezeti kérdéssel foglalkozik legkevesebbet. Angliában, el egészen 1845-ig, nem is írt ellene senki, a kontinensen is *de Larroque* Máté volt az egyetlen, aki névtelenül írott munkájában¹⁶⁸ választ írt rá és néhány pontban erősen kritika alá vette.

De Larroque munkája után átalános lett a tudományos világban az a nézet, hogy a hosszabb recenzió nem eredeti, hanem interpolált; s mégis 1711-ben az ariánus gondolkozású *Whiston* Vilmos¹⁶⁹ s még később *Meter*¹⁷⁰ a hosszú recenzió authenticáját védik. Olyan munkák, amelyek elszigetelt egyéni véleményt fejtenek ki s tudományos megcáfolásuk szükségtelen.

A rövid recenzió authenticája mellett szól és érvel *Rothe*¹⁷¹, *Arndt*¹⁷², *Huther*¹⁷³, *Düsterdieck*¹⁷⁴, *Zahn*¹⁷⁵, *Lightfoot*¹⁷⁶, *Funk*¹⁷⁷, *Bardenheuer*¹⁷⁸ s még sokan. Az ignatiusi levelek igazeredetűségét tagadja *Baur*¹⁷⁹, ő utána *Schwegler*¹⁸⁰, majd *Killen*¹⁸¹ és mások. A kettő között közvetítő álláspontot foglal el *Neander*¹⁸², aki szerint a levelekben sok olyan hely van, amely igen régi eredetre vall, de még a rövid recenzió is interpolált. Ebben a véleményben vannak *Schmidt*¹⁸³, *Netz*¹⁸⁴, *Hase*¹⁸⁵ és mások is. Az interpolálatlan rövid szöveget vélte feltalálni *Curetton* a rövidített szír recenzióban, véleménye azonban, mint fentebb (5–7.) lapon már láttuk, csak keveseknél talált visszhangra. Mint különleges nézet, említést érdemel a *Renan*¹⁸⁶, aki szerint csak a római levél hiteles; míg ezzel ellentétben *Völter*¹⁸⁷ a római levél kivételével a többi hat hitelessége mellett érvel.

III.

Az authenticia indokolása tartalmi érvek alapján.

Az ignatiusi levelek authenticáját a történelmi bizonyságok alapján és a rólok kialakult kritikai ítéletekből meggyőzően megállapítani nem tudhatjuk. Szükséges tehát azok tartalmát és az ebből meríthető érveket is figyelemre mël-

- ¹⁶⁸ *Observationes in Ignatianas Pearsonii Vindicias. Et in Annotationes Beveregii in Canones Sanctorum Apostolorum. Rothomagi (ma Rouen) 1674.*
- ¹⁶⁹ *Primitive Christianity Revived... I... London 1711.*
- ¹⁷⁰ *Theologische Studien und Kritiken. Hamburg 1836. 340.*
- ¹⁷¹ *Die Anfänge der christlichen Kirche und ihrer Verfassung. Wittenberg 1837. 735 kk.*
- ¹⁷² *Theol. Studien und Kritiken. Hamburg 1839. 136.*
- ¹⁷³ *Zeitschrift für die historische Theologie. 1841. IV. 2.*
- ¹⁷⁴ *Quae de Ignatianarum Epistolarum authenticia duorumque textuum ratione et dignitate hucusque prolatae sunt sententiae enarrantur et dijudicantur. Goettingae 1843.*
- ¹⁷⁵ *Ignatius von Antiochien. Gotha 1873.*
- ¹⁷⁶ *The Apostolic Fathers. London² 1889.*
- ¹⁷⁷ *Die Echtheit der Ignatianischen Briefe aufs neue verteidigt. Tübingen 1883.*
- ¹⁷⁸ *Patrologie. Zweite, groszenteils neubearbeitete Auflage. Freiburg im Breisgau. 1901.*
- ¹⁷⁹ *Ueber den Ursprung des Episcopats in der christlichen Kirche. Tübingen 1838. 148—185.*
- ¹⁸⁰ *Nachapostolisches Zeitalter. Tübingen 1846. II 159 kk.*
- ¹⁸¹ *The Ignatian Letters Entirely Spurious. Edinburgh 1886.*
- ¹⁸² *Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche. Hamburg 1828. I. Band, III. Abt. 738.*
- ¹⁸³ *Versuch über die gedoppelte Recension der Briefe des Ignatius. Hencke „Magazin für Religions Philosophie“—jében III 91.*
- ¹⁸⁴ *Theol. Studien und Kritiken. Hamburg 1835. 881.*
- ¹⁸⁵ *Kirchengeschichte Leipzig¹¹ 1886.*
- ¹⁸⁶ *Journal des savants 1874. 38.*
- ¹⁸⁷ *Theol. Tijdschr. 1886. 114—136 és Die Ignatianischen Briefe auf ihren Ursprung untersucht. Tübingen 1892.*

tatnunk, hogy aztán megfelelhessünk arra az alapkérdésre, hogy vajjon csak-ugyan antiochiai Ignatius irta-é az általánosan hitelesnek tartott hét levél rövid recenzióját?

A tartalmi érveket könnyebb áttekinthetőséget végett három csoportba osztjuk, minthogy az ignatiusi kritika általában véve három ponton támadja meg a levelek igazeredetiségét. Kifogásolják nevezetesen azokat a tételeket, amelyek 1. az egyházszerkezetre, 2. az eretnokségre és 3. a vértanú egyéniségére vonatkoznak.

1. Az egyházszerkezet korhű igazolása.

Ignatius leveleinek az egyházszerkezetre vonatkozó tételeit a kritika, különösen régebben, igen erős elbírálásban részesítette. Úgy tekintették, főképpen a püspökségről szóló mondatokat, mint argumentum palmariumot annak igazolására, hogy ezek a levelek nem származhattak a második század elején martyromságot szenvedett férfiútól. A negatív kritikások véleménye abban csúcsosodik ki, hogy a püspökség csakis a második század végére, vagy a harmadik század elejére fejlődött ki annyira, mint azt Ignatiusnál találjuk s a három egyházi hivatalnak: a püspöki, presbyteri és diakonusi tisztnek Ignatiusnál látható megkülönböztetését kortársainál hiába keressük. A tény megállapíthatása végett ennél fogva célszerű lesz, ha az ignatiusi levelekben foglalt egyházszerkezet megismerése előtt, futó pillantást vetünk azokra az első századból s a második század első feléből reánk maradt iratokra, amelyek ide vonatkozó feljegyzéseket tartalmaznak.

Az újszövetségi iratok szerint az egyes gyülekezetek vezetése a presbyterekre volt bízva. A presbytereket más néven, mivel az egyház ügyeit a gyülekezet nevében ők intézték, episkoposoknak, azaz felügyelőknak, felügyelőknak neveztek. Hogy ez a két elnevezés ugyanazt az egyént egyaránt megillette és az újszövetségi iratokban a presbyter annyi, mint episkopos és viszont, arra nézve hosszabb érvelés és az újszövetségi tudományos munkák felsorolása helyett legyen elég hivatkoznom két újszövetségi helyre; az egyik 1 Pét 5₁₋₂: Προεσβυτέρους οὖν ἐν ἡμῖν παρακαλῶ ὁ συνπρεσβύτερος. . . ποιμάνετε τὸ ἐν ἡμῖν ποιμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀγκασιῶς. . . , a másik Ap Csel 20₁₇₋₁₈₋₂₈: Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἐφεσον μετακαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς: προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμεῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκοπούς. Nem is volt az őskeresztyén gyülekezetekben az apostolok idejében más két tiszt, mint az episkoposi, vagyis presbyteri és a diakonusi. Csakis így érthető meg, hogy Pál 1 Tim 3₁₋₁₃-ban az episkoposokról és diakonusokról szól s nem említi külön a presbitereket, viszont Tit. 1₅₋₉-ben az episkopos és presbyter jelzés elvitathatatlanul egy és ugyanazon lelki szolgát, tisztviselőt jelent¹⁸⁸.

Az apostoli egyházszerkezetet mását találjuk fel a Διδαχῆ-ban. Ez az ősrégi keresztényen irodalmi termék, amely minden valószínűség szerint az első században jött létre, szintén csak episkoposokról és diakonusokról szól, mint állandó egyházi szolgálókról s mivel az episkopos és presbyter név abban az időben egy-ugyanazon tisztet jelölt, a presbyter név a *Didaché*-ban nem is fordul elő.

Körülményesebb és többféle vélekedésre adott okot római *Kelemen*nek a 95. év tájáról származó első levele. Ebben a korinthusbeli gyülekezethez írott levélben ugyanis előfordul úgy az episkopos, mint a presbyter név. Mindakettő többféle jelentésben. Megvan mindegyiknek az eredeti jelentése és *Kelemen* használja is így mindakettőt, midőn pl. Istent minden lélek ἐπίσκοπος-ának, gondviselőjének, felügyelőjének nevezi (59₉),¹⁸⁹ vagy p. o. azt mondja, hogy „felkeltek a fiatalok az öregek ellen“ (ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους 3₃) és „az idősbeket tiszteljük“ (τοὺς πρεσβυτέρους τιμῆσωμεν 21₆). Ismeri azonban *Kelemen* e szavaknak speciálisabb jelentését is, amikor az egyház előljáróit jelzi velök. Azt írja nevezetesen 42₁-ben,

¹⁸⁸ V. ö. D. Erdős J., Újszövetségi bevezetés. Pápa 1911. 443 k. — H. Fr. Kohlbrügge, Das Amt der Presbyter. Elberfeld^a 1870.

¹⁸⁹ Éppen úgy, mint 1 Pét 2₂₅, Jézust.

hogy az apostolok „azokban a tartományokban és városokban, ahol az ígét hirdették, miután az ottan levő zsengeket lélek szerint megvizsgálták, azoknak, akik hiendettek, episkoposokat (= presbytereket) és diakonusokat rendeltek.“ Viszont más helyen (47₆) szerfelett szégyenletesnek és a Krisztusban való élethez méltatlannak tartja, hogy „a korinthusiak erős és régi gyülekezete egy-két alak miatt a presbytereknek ellenszegül“, holott a vizályszítóknak azt kellene mondani, hogy „ha miattam lázongás, vizsály és szakadás van, távozom (elköltözök) *ἐκχωρῶ*), csakhogy a Krisztus nyája békességben maradjon az élén álló presbyterekkel“ (54₂). Egyedüli helyes út tehát *Kelemen* szerint a korinthusi gyülekezetben támadt vizsály kiegyenlítésére az, ha az egyenetlenség magvainak elszórói „engedelmeskednek a presbytereknek“ (57₁), „az Isten törvényében járnak, engedelmeskedvén előjáróiknak s megadván a köztük levő presbytereknek az őket megillető tiszteletet“ (1₃). Nyilvánvaló, hogy ezek az utóbb említett presbyterek a gyülekezet öregebb tagjaival nem azonosíthatók; mert ők a gyülekezet életének olyan vezetői, irányítói, előjárói, mint aminők voltak a zsidók vénei, akikkel — Judit történetét érintve — útal is a szerző (55₄).

Az lehet most már a kérdés, hogy vajjon az episkoposok *Kelemen*nél azonosak-e a presbyterekkel, vagy nem? Erre már további indokolás nélkül is igennel felelünk; mindamelllett mellőzve többeknek még többek által megcáfolt nézeteit, alaposabb vélemény nyilváníthatása végett előzetesen még rá kell mutatnunk arra, hogy az episkopos és presbyter szón kívül előfordul *Kelemen* leveleiben a váltakozó jelentésű és így többféle kapcsolatban szintén használható *ἐπισκοπή* főnév is, amelyet ő 50₃-ban szinte rokon jelentésűnek tart a paruziával: *Οὐ ἐν ἀγάπῃ τελειωθέντες. . . φανερωθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ*; „a szeretetben tökéletesek. . . nyilvánvalókká lesznek a Krisztus országának meglátásakor“¹⁹⁰. Ugyancsak *Kelemen*nél (44₁₋₄-ben) az *ἐπισκοπή* jelenti a gyülekezetre való felügyeletet, annak a gondozását, éppenúgy, mint *Pál* apostolnál 1 Tim 3₁-ben is: „*Εἰ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ*“, azaz: ha valaki felügyelői tisztségre törekszik, szép munkát kíván“. Ime ez és több hasonló példa mutatja, hogy a páli *ἐπισκοπή* sem a latin *episcopatus*, sem a magyar „püspökség“ szóval nem azonosítható, mert ez utóbbi megnevezések már az egyházszerzetben és igazgatásban meggyökerezett fogalmakat, illetőleg intézményeket jelölnek, holott *Pál* apostol és az ő nyomán gyakorlatba vett szóhasználat voltaképpen a felügyelet tényét, a felügyelőséget, a felügyelői tisztelet és kötelességet fejezi ki vele, elvonatkoztatva mindenféle hivatali jellegtől. Ugyanez a páli értelme van ennek a szónak *Kelemen* 44₁-ben, ahol az *ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς* szintén nem a püspökség nevét, hanem a felügyelőséget, a felügyelet gyakorlását jelenti. Mert amikor *Kelemen* azt mondja, hogy „apostolaink, a mi Urunk Jézus Krisztus által fölismerték azt a jelenséget, hogy vizsálykodás léssen *ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς*“, ezzel azt adja tudtunkra, miszerint az apostolok tudatában voltak annak a bekövetkezendő bajnak, hogy a gyülekezet vezetéséért, a vezetésnek a maguk kezei közé kerítéséért vizsálykodás fog támadni az emberek között¹⁹¹. „Annakokáért — folytatja tovább (44₂₋₄) — erről előre teljes tudomásuk lévén, elrendelték az előbb mondottakat és azután meghagyták, hogyha az episkoposok elhaláloznak, az ő szolgálatukat más, kipróbált férfiak vegyék át. Akiket tehát ők, vagy utánuk más tekintélyes férfiak az egész gyülekezet köztetszésével helyeztek be és akik kifogástalanul, alázatosságban, békésen és szívesen szolgáltak a Krisztus nyájának, akikről mindenki sok időn át bizonyosságot téssen, ezeket a szolgálattól elmozdítani (*ἀποβῆλαι τῆς λειτουργίας*) igazságtalannak tartjuk. Mert nem csekély bűn az reánk nézve, ha elmozdítjuk azokat, akik a felügyelet teendőit (*τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς*) kifogástala-

¹⁹⁰ Ez a hely emlékeztet azokra az újszövetségi mondásokra (Lk 19₄₄ 1 Pét 2₁₂), amelyekben az *ἐπισκοπή* szintén nem a püspökség, de nem is a felügyelet jelentésében fordul elő, hanem hol jó, hol rossz értelemben az Úr meglátogatását jelenti, amint a LXX *ἐπισκοπή*-vel fordítja a **קָדַשׁ** alakjait Gen 50₂₄ Exod 3₁₆ Jerém 10₁₅-ben.

¹⁹¹ Találónan mondotta egy század múltán *Tertullianus* (De baptismo 17): „*Episcopatus aemulatio schismatum mater est*“.

nul és szentül végzik“. Látnivaló ebből, hogy a korinthusi gyülekezetben amiatt támadt a viszály, hogy az odáig kipróbált vezető férfiakat a szolgálatból elmozdították, amiből nyilvánvaló az is, hogy itt a vezetés (ἐπισκοπή) azonos a szolgálattal (λειτουργία), amelytől most elmozdították azokat, akik idáig az ἐπισκοπή birtokában voltak. Hogy kik voltak ezek? Megfelel rá 44₅: „Boldogok az elhunyt presbyterek (πρεσβύτεροι), akik gyümölcsökben dús és tökéletes kimulást értek meg, mert nem kell tartaniok attól, hogy valaki elhelyezi őket a nekik rendeltetett helyről.“ A felügyelet, azaz ἐπισκοπή gyakorlóit tehát mindig a presbyterek, akik egyszerűen felügyelők, ἐπίσκοποι, is a római *Kelemen* levele szerint. Megtaláljuk hát itt e három jelzést: ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι, de nem találunk csak két tiszteletet: az ἐπισκοπή-t, ami anyyi, mint a λειτουργία és a szolgálat másik nemét, a diakonusok tisztét amiből világosan látható, hogy a kelemeni episkoposok és presbyterek teljesen azonos tisztelettel jelölték, vagyis ez a kétféle elnevezés az egyházi életben ugyanazon tisztviselőt, alkalmazottat jelentett.

Az ősegyház szervezetére nézve kevés felvilágosítást ad *Hermas*, aki Vis II 4₃-ban a gyülekezet élén álló presbytereket említi, Sim IX 27₂-ben pedig az ἐπίσκοποι-ról úgy szól, mint akik „az özvegyeket és szűkölködőket mindig szünetlenül szemmel tartják az ő szolgálatukkal“, szóval diakonusi szolgálatot teljesítenek. Nem is találunk *Hermas*-nál többet, csakis egyetlenegy helyet, amely elmagyarázva, alapul szolgálhatna arra, hogy a szerző életében az egyházi tisztnek hármassal fokozata volt volna. Ez a hely Vis III 5₁: „A négyszögű, fehér és sorba beálló kövek az apostolok, püspökök, tanítók és diakonusok“; úgy látszik, mintha már itt a püspökök és diakonusok között volna egy közbülső rend is, nevezetesen a tanítók, illetőleg a presbyterek rendje. Ezt a meglehetősen gyenge alapra épített feltevést azonban megdönti magának *Hermas*-nak három későbbi helye (Sim IX 15₄, 16₅, 25₂), ahol is t. i. a tanítók διδάσκαλοι az apostolokkal ἀπόστολοι vannak szoros vonatkozásban s éppen ezért olyan tulajdonságokkal vannak jellemezve, amelyek nem illenek a presbyterekre. A második század első harmadában Rómában keletkezett Πρωμή tehát még nem tanít sem hármassal egyházi rendről, sem monarchikus püspökről.

Már a *Polycarpus* idejében Kisázsiaiban elkezdtek némelyek az episkopos szót speciális jelentésben használni, amennyiben p. o. Ignatius Polycarpushoz, mint ἐπισκόπῳ ἐκκλησίας Σμυρναίων címezte levelét; mindemellett maga *Polycarpus* a filippibeliekhez írott levelében nem nevezi magát püspöknek, sőt inkább a presbyterekkel egy sorba helyezkedik. A címirat Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι... azt jelenti, hogy „Polycarpus és a vele levő presbyterek...“; azonban nem azt, amit némelyek célzatosan így fordítanak: „Polycarpus és a presbyterek, akik vele vannak...“ Az egész levélben seholsem találkozunk az episkopos szóval; a gyülekezet vezetése a presbyterek és diakonusok kezében van, akiknek, különösen az ifjak, engedelmességgel tartoznak (Fil 5₃). A presbyterek végzik mindazokat a teendőket, amelyek a későbbi püspök hatáskörébe tartoznak, éppen ezért ezeknek kötelességeit többes első személyben adja elő az író (Fil 6). A polycarpusi levél azt az ősi egyházszervezetet tünteti föl, amelyet az újszövetségi iratokban és az eddig említett apostoli atyáknál találunk. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt, hogy valamelyes különbség észlelhető a *Polycarpus* és római *Kelemen* levele között. *Kelemen* nevezetesen a római gyülekezet nevében ír és sem a címiratban, sem másutt nem különbözteti meg magát a gyülekezettől, míg *Polycarpus* sem a címiratban, sem a levélben nem olvad egybe gyülekezetével. Rögtön elől megemlíti a nevét s a levél folyamán gyakran szól egyes első személyben. Érdekes az is, hogy a filippibeliek nem a smyrnai gyülekezetet kérték meg a közzöttük felmerült ügy elintézésére, hanem annak kimagasló presbyterét, *Polycarpust*, ami arra mutat, hogy *Polycarpus* tekintélye felülemelkedett presbyter-társaién, sőt talán azonosnak gondolták a gyülekezetek tekintélyével; szóval *Polycarpus* már a szó különlegesebb értelmében vett episkopos, azaz presbyter volt. S hogy mégis levelében az episkopos szót nem említi, sem magáról nem használja, annak oka nem az, mintha ezt a levelet a filippibeli püspök vitte volna

el a tulajdon gyülekezetéhez¹⁹², sem nem az, hogy a filippii püspöki szék üresedésben volt¹⁹³, mégcsak nem is a szerénység¹⁹⁴, mintha a még ekkor nem idős *Polycarpus* ildomosságból nem akarta volna a presbyterekhez hasonlóan (Fil 6) az ő püspök kollegáját is kitanítani¹⁹⁵, hanem az, hogy ebben az időben Filippiben még nem volt valami monarchikus jellegű episkoposi állás és *Polycarpus* magát szintén presbyternek tartotta, akit, mint ilyet illetett meg az episkopos megszólítás is. Így magyarázható meg az, hogy az episkopos szó nem fordul elő a levelében, mert ő okos, belátó ember lévén, nem akart használni olyan szót, amely esetleges félremagyarázásra szolgálhatott volna okul akár Smyrnában, illetőleg Kisázsiaiában, akár Filippiben. Ez utóbbi helyen tehát a presbyterek azonosak voltak az episkoposokkal és egyházzervezeti szempontból ugyanazon az ősi fokon állottak, mint *Pál* apostol korában. A monarchikus egyházigazgatási forma ennél fogva a *Polycarpus* püspökösködési idejének első felében Európában még ismeretlen, keleten, illetőleg Kisázsiaiában azonban már keletkezéskor volt.

Mint hogy tehát az egész első században és a második század harmadik évtizedéig, az apostoli korszakbeli egyházi szervezetnek legtöbb tekintetben megfelelő egyházi kormányzási formát találunk: első hallásra kétségtelenül meglepetésszerűen hatnak reánk az Ignatius leveleiben olvasható következő tételek:

„A püspök a közre irányuló szolgálatot nem önmagától, sem nem emberektől, sem nem hiú dicsvágyból, hanem az Atya Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szeretetéből bírja“ (Philad 1₁) s mivel „mindenkit, akit a ház ura tulajdon háztartásába küld, úgy kell fogadnunk, mint magát a küldőt: tehát nyilvánvaló, hogy a püspököt úgy kell tekintenünk, mint magát az Urat“ (Ef 6₁). „Szép dolog“ mondja más helyen „tisztelni Istent és a püspököt“, „aki a püspököt tiszteli, becsülésben részesül Istentől“ (ὁ τιμῶν ἐπίσκοπον ὑπὸ θεοῦ τιμηταί), viszont „aki bármit a püspök előtt titkolózva tesz, az ördögnek szolgál“ (Smyrn 9₁). „Senki se tegyen a püspök nélkül semmit, ami az egyházra tartozik“, (Smyrn 8₁ Philad 7₂ v. ö. Magn 4₁ Polyc 4₁) „minthogy nem a látható püspököt vezeti földre, hanem a láthatatlant“ (Magn 3₂). „A püspök nélkül nem lehet sem kereszteni, sem ἀγάπη-^t rendezni. Amit ő helybenhagy, az kedves Isten előtt“ (Smyrn 8₂), „illő pedig a házasságra lépő férfiaknak és nőknek a püspök beleegyezésével egybe kelni, hogy a házasság az Úr szerint való legyen és nem kívánság okáért“ (Polyc 5₂). Ilyen nagy tekintélyt tulajdonítván e tisztnek, azt véli, hogy „ahol a püspök megjelenik, ott legyen a sokaság is (ἔκει τὸ πλῆθος ἔστω), valamint ahol Jézus Krisztus van, ott van az egytetemes (καθολικὴ) egyház“ (Smyrn 8₂). Megdicséri az egyik gyülekezetet, hogy „annyira eggyé lettek a püspökkel, mint az egyház Jézus Krisztussal“ (Ef 5₁), úgy, hogy „amikor a püspöknek, mint Jézus Krisztusnak engedelmeskedtek, úgy tüntek föl ő előtte, mint akik nem ember szerint éltek, hanem a Jézus Krisztus szerint“, (Trall 2₁) „akik pedig Istenéi és Jézus Krisztuséi, azok a püspökkel vannak“, (Philad 3₂) „buzgólkodjunk tehát — úgymond — hogy ne szegüljünk ellene a püspöknek, hogy Isten iránt engedelmesek legyünk“ (Ef 5₃).

E tételeken kívül megemlítendő, hogy Ignatius magát egy helyen Szíriából való püspöknek¹⁹⁶ mondja (Róm 2₂) s jelzi, hogy mivel ő halálra ítéltetett, az antiochiai gyülekezetre Jézus Krisztus fog felügyelni (ἐπισκοπήσει Róm 9₁). Iseri Ignatius személyesen *Polybiost* a trallesi (1₁), *Damast*, a magnésiai (2₁), *Onesimust*, az efézusi (1₃), *Polycarpust*, a smyrnai (12₂) Magn 15₁ Polyc) püspököt s a philadelphiait is (Philad címirat). A philadelphiaiaknak azt írja, hogy a közeli egyházak elküldték püspökeiket Antiochiába (Philad 10₂), az efézusiaknak pedig (Ef 3₂) azt a merész kijelentést teszi, hogy „a püspökök a föld végső határáig a Jézus

¹⁹² Brüll, Der erste Brief des Clemens 1883. 41.

¹⁹³ Sprinzel, Theologie d. apost. Väter 216.

¹⁹⁴ Rothe, Anfänge 410.

¹⁹⁵ Sobkowsky, Episkopat und Presbyterat in den ersten christlichen Jahrhunderten. Würzburg 1893. 73.

¹⁹⁶ τὸν ἐπίσκοπον Συρίας, E hely helyes magyarázatát lásd Zahn, Ign. v. Ant. 308.

Krisztus tudtával vannak“ (οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὁρισθέντες, ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμῃ εἰσίν). Ezt az utóbbi állítást hyperbolának tartjuk ugyan, kérdés azonban, ha vajjon tagadható-e, hogy a többi presbyter felett kiemelkedő episkopos-presbyter ismeretes volt már Ignatius idejében Antiochia környékén?

Ilyen kiemelkedő, vezető, úgynevezett monarchikus püspökökről emlékezik meg és ilyenekre emlékszik vissza, azonban már Ignatius után, a második század derekán túl *Irenaeus* (mh. 190 után), aki *Polycarpus* tanítványa és kisázsiai származású volt. Azt mondja ugyanis egy helyen, hogy sok püspököt tudna előszámlálni több egyházból, akik nem tanítottak, sem nem ismertek semmit abból, amit a gnostikusok, illetőleg eretnek kortársai kieszeltek¹⁹⁷. Utalhatunk *Polycratesre*, a 190 táján legalább is 65 éves efézusi püspökre, akinek *Eusebiusnál*¹⁹⁸ megőrzött levéltöredéke arról tanúskodik, hogy családjában ő a nyolcadik püspök s ugyancsak ő több püspök nevét, közöttük a *Polycarpusé* is megemlíti. E püspökök életének a kezdete visszanyúlik a második század elejéig. Igen nyomós idevonatkozólag *Hegesippus* (kb. 160) mondása, aki, *Eusebiusnál* fennmaradt feljegyzése szerint¹⁹⁹ Rómába való utazása közben sok püspökkel együtt volt (πλειστοῖς ἐπισκόποις συμπιέσειν), akik közül a korinthusit és a rómaít meg is nevezi. Ha mindezeket az adatokat figyelembe vesszük, bajosan térhetünk ki annak a nézetnek mérlegelése elől, melyszerint az Ignatius vértanúsága idején már kialakulófélben volt a kisázsiai gyülekezetekben az a szervezet, amely szerint a presbyterek közül egy-egy kiemelkedve, episkoposi méltóság címmel állott a gyülekezet élén.

Ez az episkopos azonban távolról sem azonosítható a későbbi, annál kevésbé a mai püspök elnevezéssel és tisztséggel, mert hiszen ennek az Ignatius korabeli episkoposnak a felügyelete a lakóhelyének gyülekezetén túl nem terjedt. Tekintélye, híre-neve ismeretes lehetett messze földön, de hatásköre korlátozva volt egy gyülekezet területére. Ezt a jelenséget tehát nem lehet túlbecsülni, sem valami nagyobb jelentőséggel felruházni, mert hiszen voltaképpen csakis arról volt szó, hogy az egyes helyi gyülekezetekben a nagyobb számú presbytertársak közül azt, aki az igehirdetésben és lelkigondozásban nagyobb tehetségű és sikeresebb munkásságú presbyternek bizonyult, megtették vezető, irányító lelkipásztornak, aki mellett a többiek szintén önálló munkakörben forgolódtak. Égészen olyan volt ez az intézkedés, mint p. o. a mi zsinat-presbyteri alkotmányunk szerint a több lelkészrel bíró nagyobb gyülekezetekben a lelkészelnökség szervezése. Ki gondolna azonban arra, hogy nálunk is a lelkészelnök eo ipso lelkészfőnök, vagy éppen felettes lelkészhatóság. Az Ignatius korabeli vezető presbytert nevezzük történelmi terminologia szerint monarchikus presbyternek, vagy ami ezzel tökéletesen azonos értelmű, monarchikus episkoposnak. Látnivaló ennél fogva, hogy az ignatiusi episkopos végeredményben azonos jellegű a mai lelkésszel, lelkipásztorral, aki híveire felügyel. Olyan hierarchiáról, amilyen a római katolikus egyházban idők folyamán egyházmegyékre, egyháztartományokra kiterjedőleg kifejlődött, szó sincs az Ignatius leveleiben.

De vajjon nincs-e hierarchia Ignatius szerint a gyülekezet keretén belül? Vajjon a lelkész, quasi monarchikus episkopos nem egyúttal autokratikus zsarnok-e az ugyanazon gyülekezetben vele együtt működő presbytertársak, diakonوسok, vagy a gyülekezet irányában? E kérdésre a feleletet az antiochiai Ignatius nyilatkozatai alapján adhatjuk meg.

Ignatius üdvözli a philadelphiai egyházat „a Jézus Krisztus vérében, amely örökkévaló és állandó öröm, főképpen ha egységben vannak a püspökkel, az ezzel levő presbyterekkel és diakonusokkal, akik a Jézus Krisztus tudtával (ἐν γνώμῃ) jelöltettek ki, akiket tulajdon akarata szerint erősített meg a Szentlélek által való szilárdságban“ (Philad címirat). Ugyanúgy Jézus tudtával vannak tehát a presbyterek és a diakonusok is, mint a püspök. E levél későbbi szakaszában így szól: „Az Úr megbocsát minden megtérőnek, ha megtérnek az Isten egységéhez

¹⁹⁷ Adv. Haer. III 3, 1. 2.

¹⁹⁸ h. e. V 24.

¹⁹⁹ h. e. V 22.

és a püspök tanácsához“ (εἰς συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου Philad 8₁). A püspök tanácsa pedig a presbyterium, amely iránt éppúgy engedelmisséggel tartoznak a hívek, mint a püspök iránt: „Engedelmesek legyetek a püspök és presbyterium iránt szét nem húzó értelemmel“ (Ef 20₂ v. ö. 2₂), vagy más helyen: „Szükséges, hogy a püspök nélkül semmitse cselekedjete, hanem legyetek engedelmesek a presbyteriumnak, mint Jézus Krisztus apostolainak“ (Trall 2₂ v. ö. 13₂). Ami a presbyteriumra áll, ugyanaz illik annak tagjaira, a presbyterekre is. Olvassuk tehát a következő intelmeket is: „Amiképpen az Úr sem önmagától, sem az apostolok által nem tett semmitsem az Atya nélkül, akivel egységes volt, azonképpen ti se tegyetek semmit a püspök és a presbyterek nélkül“ (Magn 7₁), hanem „legyetek egyértelműben a püspökkel és az előljárókkal a romolhatatlanság mintájára és tanítására“ (Magn 6₂), amint az efézusi presbyterium „annyira egybehangzó a püspökkel, mint a hárfa húrjai“ (Ef 4₁). Világos tehát, hogy Ignatius szerint a püspök kiemelkedik ugyan a presbyterek közül, de a presbyterek még mindig gyakorolhatták és gyakorolták is az apostolkorbéli egyenlőségen alapuló jogukat. Erre enged következtetni Smyrn 8₁: „Azt tartásatok érvényes úrvacsorának, amely a püspöktől van, vagy attól, akinek ő megengedi“; az a megbízott pedig bizonnyára nem lehetett más, mint valamelyik presbyter, aki ilymódon, bár megbízatásból, de mégis végez püspöki teendőket, mint hajdan s ha netalán a püspök engedne, lankadna, „mindenkihez, de különösen a presbyterekhez illő, hogy ösztönözzék (ἀναψύχων) a püspököt az Atyának, a Jézus Krisztusnak és az apostoloknak tiszteletére“ (Trall 12₂).

Az egyházszervezetnek és kormányzatnak demokratikus jellegére mutat az is, hogy a diakonusokat nem egyszer a püspökkel és presbyterekkel együtt említi Ignatius, így pl.: „Aki a püspök, presbyterium és diakonusok nélkül cselekszik, az nem tiszta a lelkiismeretében“ (Trall 7₂), vagy más helyen: „Mindenki tisztelettel viseltessék a diakonusok iránt, mint Jézus Krisztus iránt, úgyszintén a püspök iránt, mint az Atya typusa iránt (ὡς τὸ πῶν τοῦ πατρὸς), a presbyterek iránt, mint az Isten tanácsa és mint az apostolok testülete iránt, akik nélkül nem neveztetik egyház“ (Trall 3₁ v. ö. Philad 7₁); Magn 13₁-ben viszont így fűzi áldáskívánatba a három hivatalt: „Minden, amit cselekesztek, legyen jószerecsés a ti érdemes püspökötökkel, presbyteriumotoknak szépen fonott lelki koszorújával és az istenes diakonusokkal“ (v. ö. Magn 2₁ Ef 2₁ Smyrn 12₂). Egészen, az egymást kölcsönösen fegyelmező apostoli gyülekezet képe elevenül meg előtűnik, midőn ezt az intést olvassuk: „Engedelmeskedjete a püspöknek és egymásnak, mint a Krisztus az Atyának testszerint és az apostolok a Krisztusnak és az Atyának és a Léleknek, hogy testi és lelki egység legyen“ (Magn 13₂).

Ezekből az idézett helyekből és utalásokból kétségtelen, hogy az a püspöki intézmény, amelynek betöltőjéről Ignatius leveleiben oly sok szó esik, nem hierarchikus és nem is autokratikus állás, hanem a gyülekezet vezetésével megbízott és ezt a munkát az egyház előljáróival együtt teljesítő tiszt és hivatal. Tagadhatatlan azonban, hogy, bár az egész egyházi élet még ekkor Kisázsiaiában is demokratikus jellegű volt, mindazonáltal az Ignatius szelleme már a püspököt, mint a gyülekezet vezető emberét a rend kedvéért a gyülekezet élére kívánja állítani. „Mindent istenes egységben törekedjete cselekedni — úgymond —; előlülvén a püspök Isten mintájára (εἰς τὸ πῶν Θεοῦ)²⁰⁰ és a presbyterek, az apostolok gyűlésének (συνέδριον) mintájára és a nekem igen kedves diakonusok, akik a Jézus Krisztus szolgálatával vannak megbízva“ (Magn 6₁ v. ö. Philad 4₁). A jó rend érdekében tartja szükségesnek a püspöki, presbyteri és diakonusi intézmények fenntartását és azok sorrendjének megállapítását.

A jó rendet azért hangoztatja, hogy az egyház egységét megóvjá. Ebben az időben égető szükség volt erre a kisázsiai gyülekezetekben. Az eretnekek különböző fajtái már fel-feltűntek itt is, ott is. Ignatius leveleiből nyilvánvaló, hogy

²⁰⁰ Ezek a hasonlatok nem egyebek, mint pusztán naiv kifejezések. Téves volna ennél fogva a hasonlatban mondottakat lényegileg az összehasonlított személyre, vagy intézményre átvinni.

ő a haeresis eltérő irányzatai ellen harcol (Trall 6₁ Philad 2, 3, 6 Smyrn 2, 4, 6, 7 stb.), amelyek már több helyen veszélyeztették a lelkeket. Ezekkel az eretnekekkel szemben hiába állította oda az egyház az Irást, akár az ószövetségi, akár az újszövetségi részt, mert hiszen ezek az eretnekek éppen annak félremagyarázásán építették fel tanaikat. Szükségesnek látszott olyan élő intézmény létesítése, amely résen áll és védi az apostoli keresztyénséget, annak apostoli magyarázatát s ezáltal biztosítja az egyház egységét. És amiképpen Pál apostol élete alkonyán, belátván, hogy a paruziát nem éri meg, de a keresztyénség fennmaradását biztosítani kell s evégből nem halandó emberre, tanítványra, sem nem egy gyülekezetre bízta a keresztyénség tartalmának megőrzését, hanem az egyházak kezébe tette azt le s míg első leveleiben az egyházzól keveset szól, addig a későbbiekben ennek jelentőségét, feladatát mindjobban-jobban körvonalozza: azonképpen Ignatius is, az egymással élénk összeköttetésben levő kisázsiai gyülekezeteket csakis úgy gondolta megtarthatóknak az eretnek harcokban a keresztyénség, a tiszta evangéliom számára, ha azokban megmarad és kifejezésre jut az egység. Ignatius leveleinek ennél fogva a legfőbb célja az, hogy az egységet megővja. Nemcsak a fentebb idézett helyekből tűnik ki az egység eme hangoztatása, hanem leveleinek többi részéből is, így p. o. Ef 4_{1 2} Magn 6₁ Trall 7₂ Philad 2₂ 3_{1 2} 4₁ 6₂ 7₂ 8₁ Smyrn 6 stb.-ből nyilvánvaló, hogy Ignatius az egyház egységéért aggodik és annak biztosítására törekszik. Erre nézve pedig legalkalmasabbnak találja azt, ha ez az egység az episkoposban jut külsőleg kifejezésre.

Ignatius tehát nem tekinthető a később kialakult püspöki intézmény létesítőjének; az ő érdeme csupán az, hogy a minden egyes környékbeli gyülekezethöz mutatkozó, kezdetleges monarchikus püspökséget az egyház egysége érdekében szilárdította, szervezte, a püspöki tekintélyt és hatáskört megalapozta. A Kisázsiai írt hat levele kétségtelen bizonyosságot tesz ebbeli törekvéséről. A monarchikus püspökség hangoztatása és megszilárdítása ennél fogva nála csak eszköz, a cél az, hogy az egyház egységét a széthúzástól, az eretnek tanok ostromai folytán beállható szakadásoktól megővja, ami szerinte nem lehetett másképpen, mint hogyha a hívek a püspök vezetése alatt levő presbytereknek és diakonusoknak engedelmessé válnak. Így a szervezet folytán a presbyterek között kimagasló püspök, a presbyteri tisztből kinőtt episkopátus, annyi mint az egység kifejezője és az egy hitnek védelmezője. Az egység ilyen formában való megvédése és biztosítása volt az ő célja, ezért szól leveleiben annyiszor a püspökről — s szintén erre a főcélra való utalással mondja Philad 8₁-ben: „Én, mint ember, megtettem a magamét az egységért.” Nem mint egyháztartományi főnök, vagy mint apostoli tekintélyt igénylő férfiú rendelkezik ő, hanem mint ember, aki a kisázsiai gyülekezetek helyzetét jól ismerve és mérlegelve, ezt az útát és módot látja legalkalmasabbnak a korában mutatkozó bajok és nehézségek leküzdésére.

Ignatius az általa körvonalozott és megrajzolt episkopátust csak gyülekezeti hivatalnak tekinti, nem pedig olyannak, amelynek az egyetememes egyház igazgatására, szervezésére jelentősége volna. Innen van az, hogy ő csak szilárdította, de nem propagálta a monarchikus püspöki intézményt. Nem volt célja az, hogy püspöki állást létesítsen ott, ahol az még nem volt. Ez az oka annak, hogy amíg a kisázsiaiakhoz írott hat levélben unos-untalan találkozunk a püspök nevezettel, addig a római gyülekezethez írott levélben egyetlenegyszer fordul elő a püspök név, akkor is önmagára vonatkoztatva (Róm 2₂). Ebből a körülményből *Renan* azt következtette, hogy csakis a római levél származik Ignatiustól, a többi tendenciózus hamisítvány. Ez azonban téves nézet, mert a dolog úgy áll, hogy Kisázsiaiában már az Ignatius idejében volt püspöke, azaz lelkipásztora minden gyülekezethöz, Rómában ellenben ebben az időben még nem volt a szó szoros értelmében vett lelkipásztor, azaz vezető presbyter, vagyis monarchikus episkopos. Ezért nem is szól róla az antiochiai püspök. Ha volt volna, bizonyára nem felejtkezett volna el a megemlézéséről, tekintettel arra, hogy a római gyülekezetről — levele tanúsága szerint — kellő tájékozódottsága volt. Éppen ez a tény, hogy Rómában még nem ismerték a monarchikus episkopátust, bizonyosság a levél s

általában az ignatiusi levelek authenticája mellett. *Római Kelemen* levele nevezetesen, amely az ignatiusi leveleknél legfeljebb két évtizeddel kelt előbb, mint láttuk, nem tud monarchikus püspökről sem Rómában, sem Korinthusban; *Hermas* irata, amely körülbelül két évtizeddel fiatalabb az Ignatiuséinál, szintén nem tud római püspökről, míg kevéssel ezután *Hegesippus*²⁰¹ és *Irenaeus*²⁰² a keleti minta után a már *Anicetusszal* Rómában is kialakulni kezdődő monarchikus püspökség birtokosainak listáját egybeállította a híres római presbyterek neveiből. Ignatius idejében ilyen utódlási névsor és monarchikus episkopos még nem volt, nem is volt erre szükség, mert hiszen a római gyülekezet békéjét ekkor még nem zavarták az eretnekek, mint a kisázsiaiakét, vagyis, mint Ignatius mondja a római gyülekezet tagjairól: „tiszták mindenféle idegenszerű máztól“ (ἀποδύλισμένοι ἀπὸ παντὸς ἄλλοτριου χρώματος Cimirat). Ilyen gyülekezet előtt valóban céltalan lett volna a püspök név emlegetése s Ignatius éppen ezért hallgatott róla.

Ezeket így értve, azt az ignatiusi tételt, hogy „a püspökök a föld végső határáig a Jézus Krisztus tudomásával vannak“ (Ef 3₂), szónoki hyperbolának tekintjük csupán. Ignatius halála után 40 évvel már ténnyé vált ez a mondás; az eretnekek Rómába is befészkeltek magukat s az ellenök való védekezési módok közül Nyugaton is a püspöki intézményt tartották leginkább célra vezetőnek. A püspöki intézménynek Nyugatra való átplántálásában és meggyökereztetésében nagy szerepe van Irenaeusnak, aki Galliában telepedett le, itt hirdette a kereszténységet s nyomban meg is honosította a magával hozott kisázsiai kormányzati formát.

Irenaeus határozottan ismeri a hármasság gyülekezeti tisztet: a püspökét, a presbyterét és diakonusét; de azt is tudta, hogy a püspöki a presbyteriből nőtt ki, ennél fogva lényegileg egy, csak gyakorlatilag kettő. Innen van az, hogy *Irenaeus* néhány passzusában a kettő cserélődik egymással.²⁰³ Ebből azonban nem az következik, mintha *Irenaeus* idejében még mindig nem volt volna ismeretes a monarchikus episkopátus, hanem csupán az, hogy még élénk emlékezetben volt az az idő, amidőn a kettő minden tekintetben egy és ugyanaz volt. Ugyancsak így értendők *alexandriai Kelemennek*²⁰⁴ és *Hieronymusnak*²⁰⁵ ide vonatkozó nyilatkozatai.

Azt az ellenvetést, hogy Ignatiusnál a három tisztnek — a II. században nem található — *következetes megkülönböztetése* anachronismus²⁰⁶, megdönthetjük azzal, hogy *Irenaeus*, *alexandriai Kelemen* és a többi egyházi írók a múlt festésekor használhatták vegyesen a presbyter és püspök nevet s a két név kölcsönös használata ez esetben megengedett és indokolt is, ámde Ignatius, mivel éppen a jövő s ebben az egység megóvása lebegett szeme előtt, célja érdekében nem tehetett másképpen, mint, hogy a korabeli kezdetleges monarchikus episkopátust az általa képzelt és idő múltán csakugyan aképpen történt végleges kialakulásában mutatta be.

Ignatiusról tehát elismerjük, hogy céltudatosan és nem kis részben az egység megóvása céljából, a püspöki tiszt megszilárdítása végett írta leveleit, de ugyanekkor igazoltnak tartjuk e levelek rövidebb recenziójának eredeti, autentikus voltát, mert nincs a kisázsiai keresztény egyházak történetében más időpont, amelyben annyira alkalmas, időszerű és szükséges volt volna a monarchikus püspöki intézménynek hangoztatása, mint éppen az antiochiai Ignatius kora.

²⁰¹ Euseb. h. e. IV 22.

²⁰² Adv. Haer. III 3, 2. v. ö. Euseb. V 24.

²⁰³ Adv. Haer. IV 26, 2: Eis, qui in ecclesiis sunt, presbyteris obaudire oportet, his, qui successionem habent ab apostolis, qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum secundum placitum patris acceperunt. — IV 26, 5: Τοιοῦτους πρεσβυτέρους ἀνατρέψαι ἢ ἐκκλησία, περὶ ᾧν καὶ ὁ προσφῆτης φησὶν δώσω τοὺς ἄρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ καὶ τοῦς ἐπισκόπους ἐν δικαιοσύνῃ. És így tovább.

²⁰⁴ Paedag III 12, 97, Strom VI 13, 107 v. ö. VII 1, 3.

²⁰⁵ Comm. in ep. ad Tit. 1.

²⁰⁶ The Works of William Cunningham Vol. II. Historical Theology. Edinburgh 1870.

2. A haeresis ellen való küzdelem.

Súlyos kifogás az ignatiusi levelek authenticája ellen az a kritikai vélekedés, melyszerint a benne jelzett és megrovott tévirányzatok részint későbbi keletűek, részint pedig, ha már a második század közepe előtt mutatkoztak volna is, mindamellettt még akkor nem harapóztak el annyira, hogy azoknak oly nagy jelentőséget lehetett volna tulajdonítani, mint ezt az Ignatiusnak tulajdonított levelekben feltüntetve találjuk.

De hát ugyan voltaképpen miféle tévirányzatokról van itt szó?

Ha közelebbről szemügyre vesszük e leveleket, úgy találjuk, hogy egyes, általánosabb jelzéseken kívül a Magnesiaiban (8—10) és a Philadelpheiaiban (6—9) főképpen a *judaismus*, az Efézusiban (7₁₋₂ 17—19), a Trallesiben (6₁ 10) és a Smyrniaiban (2) inkább a *doketismus* tévelygéseitől való óvakodásra inti olvasóit az író.

Az authenticia ellenes kritikuskok szerint ezek a haeresisek a kánonbeli pásztori levelekben ostromozott tévtanokkal volnának párhuzamos vonatkozásban, amennyiben az ignatiusi levelek írója szintén *αἰρέσεις* (Ef 6, 7), *ἑτεροδοξίαι* (Magn 8 Smyrn 6) és *κακαὶ διδασκαλίαι* (Ef 9, 16 Philad 2) névvel bélyegzi meg az általa rosszalt üzemeket, egyszersmind intvén a hívőket, hogy azoknak az eretnekségeknek halált okozó mérgétől (Trall 6, 11) őrizzék meg. Az illető haeretikusok pedig a negatív kritikuskok szerint nyilván *gnosztikusok*, egyebek között *valentinianusok* (Magn 8₂: *λόγος ἁδίου, οὗκ ἀπὸ συγῆς προελθών*), közelebbről pedig *doketák* (Trall 9, 10 Smyrn 2), akik Krisztus testben történt megjelenését tagadják (Smyrn 5), viszont azonban azt állítják, hogy ő csakis látszólagosan (*τὸ δοκεῖν*) szenvedett (Trall 10). Ezeket a tévtanítókat az író erkölcstelen embereknek (*ἄνθρωποι πρᾶσσοντες ἀνάξια θεοῦ* Ef 7₁), dühöngő ebeknek (*κύνας λυσσῶντες* Ef 7₁), orvgyilkosoknak (*λαθροδῆκται* Ef 7₁), farkasoknak (*λύκοι* Philad 2₂), gonosz vágytól űzött alakoknak (*ἡδονῆ κακῆ ἀρχμαλωτίζοντες τοὺς θεοδρόμους* Philad 2₂), ember formájú fenevadaknak (*θηρία ἀνθρωπόμορφα* Smyrn 4₁) nevezi, akiket kerülni kell, akikkel ő nem is bocsátkozik vitába, mert hiszen már a tanítmányuk és üzemük felemlítése elegendő óvás arra nézve, hogy tőlük, mint az egyház egységét és egyetértését veszélyeztető ádáz elemektől forduljanak el és irtózzanak a hívők.

Ezek nyomán első tekintetre azt gondolhatnók, hogy itt a haeresis képviselőinek egész rajával van dolgunk, holott pedig behatóbb vizsgálás nyomán arra az eredményre jutunk, hogy a most lefestett eretnekek lényegileg mindnyájan egy és ugyanazon az alapon mozogtak. Ezek a tan és élet terén háborúságot szító emberek ugyanis részint az ószövetségi törvényes rendtartásnak és hagyományos szokások kötelező érvényének elismerését sürgették, részint Krisztus látszólagos emberi voltát hangoztatták és feszegették, emiatt azonban egyaránt megütköztek a szegeletkőben s rájok nézve megbotránkozás és bolondság volt a keresztről szóló evangéliom. Az idegen, eretnek tanok *ἑτεροδοξίαι* és hasztalan ósdi mesebeszédnek, *μυθεύματα* (Magn 8₁) pedig nem két ellentétes irányzat, hanem a zsidóság körében keletkezett, majd a bölcselkedési viselkedéségre következőleg egészen pogányias zománccal bevont hamis gnosz, amely ellenében az ignatiusi levelek írója utal a Jézus keresztyére, halálára és feltámadására, mint tényekre (Philad 8—9) és vallást tesz a Krisztus halálát tagadók ellenében a Megváltónak valóságos szenvedéséről és egyszersmind feltámadásáról (Magn 11). Ugyanolyan tévirányzat volt ez, mint amelyet már Pál ostromozott a pásztori levelekben; csak-hogy míg az apostol korában még csupán csirájában mutatkozott a *ψευδώνυμος γνῶσις*²⁰⁷, addig az ő és munkatársai halála után már hova-tovább vakmerő és nyílt támadásokat intézett az, az evangéliom ellen.

E nézet cáfolatául hivatkozni lehetne *Hegesippus* történetíróra (II. század közepén), aki *Eusebius* tanúsága szerint²⁰⁸ azt jegyezte fel, hogy „az egyház a 120 éves agg *Symeon* jeruzsálemi második püspöknek *Trajanus* uralkodása alatt

²⁰⁷ D. Erdős, Újszövetségi bevezetés. Pápa, 440 kk.

²⁰⁸ h. e. III 32.

történt halála idejéig tiszta és szeplőtlen szűz maradt, minthogy azok, akik az idézítő ígéhirdetés kánonát megmásítani igyekeztek, ha ugyan ilyenek már korábban is voltak, odáiglan sötét homályban rejtőzködtek; mikor azonban az apostolok szent társasága különböző módon elhalálozott és az az emberöltő, amely az isteni bölcsességnek közvetlenül való hallgatására méltattatott, többé már nem élt, akkor elkezdődött az istentelen tévelygés azoknak a hamis tanítók-nak csalárdsága folytán, akik, mivel már egy apostol sem élt, az igazság hirdetése ellenében a hamis nevű gnosist már nyílt homlokkal merészkedtek hirdetni. "Ha már ezt a több kéziratból hiányzó feljegyzést valamely másolótól becsusztatott pótlásnak tartanók is, még ebben az esetben is van annak valamelyes nyoma-téka, amennyiben szintén *Hegesippusra* való hivatkozással ugyancsak *Eusebius* egy másik helyen²⁰⁹ azt írja, hogy „miután igazságos *Jakab* az Úrhoz hasonlóan vértanúságot szenvedett, *Symeont*, a *Klópás* fiát, mint az Úr atyafiát választot-ták (Jeruzsálemben) püspökké; azért nevezték az egyházat szűznek, mert hiába-való tanítmányok még nem fertőztették meg; *Thebuthis* azonban, mivel nem ő lett püspökké, elkezdte az egyház megrontását." Ebből a laza szerkezetű nyilat-kozatból azt következtethetjük, hogy a *Thebuthis* rombolása a *Jakab* halála után, vagyis a 64. esztendő táján kezdődött. Továbbá megengedve azt a feltevést, melyszerint *Thebuthis* nem tulajdonnév, hanem a palesztinai *Hegesippustól* *Tiupha*, *Tiuphata* (תִּיּוּפָה, תִּיּוּבָה) és más hasonló szavak analogiájára használt kollektív fogalmi jelzés, amely rossz értelemben vett reakciót, ellenkezést, aztán szemetet, piszkot jelent²¹⁰, akkor meg az volna ennek a tovább plántált hagyománynak a veleje, hogy a palesztinai zsidókból lett keresztyén gyülekezetek körében a különböző és egymástól eltérő nézeteknek, elveknek, irányzatoknak küzdelme mindjárt az apostolok elhunytja után megkezdődött, minek következté-ben az eretnység lábra kapott és hovatovább elharapódzott. Természetes azon-ban, hogy a palesztinai keresztyének között a zsidók ellenszenves rajongása folytán gyorsabban és rohamosabban terjedt a hamis gnosis, mint a pogányokból lett hívők között, ahol a páli ígéhirdetés következtében megszilárdult hittudat tovább ellent tudott állani az evangéliomellenes üzemeknek, míglen végre a gnosticizmus ostromai ezeken a területeken is sok rombolást okoztak.

Nyilvánvaló tehát, hogy a *Hegesippusra* való hivatkozással nem lehet érvelni amellet, hogy az ignatiusi levelekben feltüntetett zsidós doketizmus a II. század közepén túl keletkezett tévirányzat volna.

Hasonlóképpen vélekedünk az *alexandriai Kelemen* nyilatkozatára való uta-lásról is. Ez a tulajdonképpen *Titus Flavius Clemens* nevű, görög és alexandriai műveltségű tudós (mh. 220 körül) azt jegyezte fel²¹¹, hogy περί τῆς Ἀδριανοῦ τοῦ βασιλέως χρόνους οἱ τὰς αἱρέσεις ἐπινοήσαντες γερῶνασι és ennek megvilágítása végett felsorolja *Basilides*, *Valentinus* és *Marcion* eretnekeket, mint akik a haeresist kieszelték. Ámde ugyanő kapcsolatosan megemlíti a szintén eretnek üzemekről ismeretes *Simon Magust* is, aki pedig *Hadrianus* császárnál jóval előbb, t. i. az apostoli kor-szakban élt. Ezzel tehát alexandriai *Kelemen* nem azt akarta jelezni, hogy a haeresis *Hadrianus* korában kezdődött, hanem csupán arra mutatott rá, hogy a tévtanokat voltaképpen a *Hadrianus* császár idejében koholták azok a gnosztik-usok, akiknek előfutáiraival már az apostoloknak is bajlakodniok kellett, amiről a *Pál* és *Péter* vitézkedő küzdelme tanúskodik. Eszerint az alexandriai *Kelemen* idézett feljegyzéséből nem lehet azt következtetni, mintha az ignatiusi levelekben *Hadrianus* korabeli eretnységek cáfolatáról volna szó, mert hiszen a zsidós doke-tizmus az eretnek gnosticizmus kifejlődésénél sokkal régebb eredetű.

Színre került továbbá az az ellenvetés²¹², mely szerint az ignatiusi levelek történelmi hátteréül a *Hadrianus* császár uralkodása idejében Antiochiában élt

²⁰⁹ h. e. IV 22.

²¹⁰ *Credner*, Einleitung in das Neue Testament. Halle 1836. I, II 619.

²¹¹ *Strom* VII 17.

²¹² *Hilgenfeld*, *Apost. Väter* 245 k.

szír *Satornilos*²¹³ és az ismertebb nevű *Marcion* doketismusa, azaz krisztologiai vonatkozású eretnek tévirányzata szolgált volna²¹⁴, minthogy csakis e két gnosztikus korában jutott volna a theologiai speculatio arra a fejlettségi fokra, amelyen a rajongó képzelődés a Krisztus testi és emberi voltát születésétől kezdve haláláig merő látszatnak nyilvánította. Hogy azonban ez a vélekedés téves, azt a tényállás felmutatásával igazoljuk.

Satornilos ugyanis, az elmélete ellen küzdő *Irenaeus* tanúsága szerint²¹⁵ *Salvatorem innatum demonstravit et incorporalem et sine figura, putative autem visum hominem*, vagyis a *Philosophumena* révén fenntartott görög szöveg szerint (VII, 28): *Τὸν δὲ σωτήρα ἀγέννητον ὑπέθετο παῖ ἀσώματον καὶ ἀνείδεον, δοκῆσει δὲ ἐπιπεφηνέναι ἀνθρώπων*. Ebből látható, hogy ez az eretnek a Megváltó valóságos emberi létét tagadta és testben való megjelenését pusztá látszatnak nyilvánította. És habár nincs is róla feljegyezve, hogy a Jézus halálát és feltámadását szintén csupa látszatnak tartotta volna, mindamelllett abból, hogy *Irenaeus* a satornilosi tévtan cáfolása kapcsán a Jézus szenvedésének valóságát szintén védelmezi²¹⁶: egyenesen következtethető, hogy ez az eretnek a Jézus halálát és feltámadását sem tartotta valóságos ténynek. Már most, mivel az ignatiusi levelekben olyan hitetlenekről van szó, akik Jézusról azt állítják, hogy ő látszólagos testben szenvedett, *τὸ δοκεῖν αὐτὸν πεπονηέναι* (Trall 10, Smyrn 2, 4₂): ezen az alapon némelyek azt gondolják, hogy ime ezek az emberek nem lehetnek mások, mint *Satornilos* és nézettársai, tehát az ellenök való védekezés idejéből, azaz a második század közepe táján keletkeztek a nevezett iratok. Nem mondom, hogy ez az eset meg nem történhetett volna, azt sem vitatom, hogy ezek az illető passusok esetleg későbbi irányzatos interpolatiók nem lehetnének, úgyde e két feltevés közül egyiket sem látom megokolva. Nincs ugyanis igazolva az, hogy a zsidós doketizmus, hogyan, kiknek a révén iparkodott terjeszkedni a *Satornilos* tévelygését megelőző időben és teljesen nyílt kérdés mind máiglan az is, hogy vajjon egyáltalában lehet-e ezen a téren fejlődésről beszélni? *Irenaeus* feljegyzéséből annyit látunk, hogy *Satornilos* éppen úgy doketáskodott, mint már jóval előtte sok más névtelen és így nem szól semmi érv sem amellet, hogy az ignatiusi levelek doketáiban éppen *Satornilost* és nézetfeleit ismerjük fel, holott már jóval ő előttük a zsidóskodó tévtanítók is doketáskodtak.

Hát a *Marcionra* utaló kritikai ellenvetés megállhat-e? Szerintünk nem állhat meg. *Marcion*, a sinopei püspök fia t. i. 140 és 150 között Rómában a szír *Cerdo* társaságában alakította ki olyan, amilyen rendszerét, melynek keretébe azt a nézetét is beillesztette, hogy Krisztus születése csupán látszat volt. Eszerint ő a doketizmusnak még csak azon a kezdetleges fokán állana, amelyen az eretnekek csakis a Jézus testben való megjelenését tagadták. Minthogy azonban ő, a haeresisének cáfolásával behatóan foglalkozó *Tertullianus* szerint²¹⁷ a Krisztus halálát és feltámadását is tagadta, amennyiben ez a negatio az ő tévtanából legalább is egyenesen következtethető²¹⁸, tehát nyilvánvaló, hogy ő éppoly jellegzetes doketa volt, mint az ignatiusi levelekben kárhoztatott eretnekek. Ezen az alapon indokolt lehetne az a nézet, mely szerint az illető ignatiusi levelek írója ő ellenében védekezett. Ámde még ha ez volna is a tényállás, akkor sem lehet belátni, hogy

²¹³ *Satorneilos*, *Satorninos*, a latin egyházi atyáknál *Saturninus*. V. ö. *Irenaeus*, Adv. Haer. I 24, 1. 2.; *Hippolytus*, Philosoph. VII 28; *Justinus*, Dialog. 35; *Tertullianus*, De anima 23; *Eusebius* h. e. IV 7, 3. 4. 22; *Epiphanius*, Panarion 23; *Praedestinatus* 1; — *Theodoretus*, Haer. fab. I 3.

²¹⁴ Δ ο κ η τ α ἰ Δ ο κ η τ α ἰ jelzés, mint általános kategória először *Theodoretus*nál (Ep. 82 *οὐ γὰρ τὴν Μαρκίωνος καὶ Βαλεντίνου καὶ Μάνητος καὶ τῶν ἄλλων Δοκητῶν αἵρεσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναγεσόμενοι*) fordul elő, míg a régibb eretnek-cáfolók az illető heretikusokat nem foglalták össze ezen egytetemes jellegű meghatározás alá. Legelőbb *alexandriai Kelemen* emlégeti a doketákat külön szekta néven. (Strom III 13 VII 17).

²¹⁵ Adv. Haer. I 24, 2.

²¹⁶ Adv. Haer. III 16, 1; 18, 6.

²¹⁷ Adv. Marcionem IV, 13. 19.

²¹⁸ U. o. III, 8.

miért kellene *Marciont* és követőit azonosítanunk az előttük legalább is fél századdal, sőt még előbb élt azokkal a doketákkal, akikkel szemben Ignatius, mint kortárs védekezett? Hiszen a doketizmus lényegileg ugyanaz volt az Ignatius idejében, mint amiben megnyilvánult az egész második század folyamán; legfeljebb csak azt tekinthetnők a fejlődés mutatójának, hogy míg előbb csupán szövegekkel tagadták a zsidóskodó áltanítók Jézusnak valóságos emberi voltát, addig már *Marcion* doctrina gyanánt iktatta be azt a maga elméletébe. Ez a körülmény azonban nem szolgálhat alapul arra nézve, hogy az Ignatius leveleinek doketáiul *Marciont* és követőit fogadjuk el.

Még kevesebb valószínűséggel lehet azt állítani, hogy a szóbanforgó eretnekek képviselői az alexandriai gnosztikusok, t. i. *Basilides* és *Valentinus* voltak volna.

Basilides, a Péter apostol állítólagos tolmácsának *Glaukiasnak*²¹⁹, vagy talán *Satornilosszal* együtt *Menandernek*²²⁰ a tanítványa, *Hadrianus* uralkodása idején²²¹ Alexandriában terjesztette képzelet-szülte tévtanait. Az ő 365 szellemvilágot egybefoglaló, varázs erejű, misztikus Ἀβρααμᾶς bálványa körül seregeltette össze az alsó égboltozat 7 angyalát, melyek az ő lényének fokozatos kinyilatkoztatásai, névszerint νοῦς, λόγος, φρόνησις, σοφία, δύναμις, δικαιοσύνη, εἰρήνη²²². Ezeknek a feje a zsidók istene, a világ teremtő ἄρχων és az emberi szellemeknek a világosság birodalmába való visszatérését eszközli az ember-Jézus, akire a hemerítéskor, mint galamb szállott alá a νοῦς. Ebbe a zavaros bölcsekedésbe szötte be a maga doketizmusát és a Krisztus tagadását, azt tanítván, hogy a Megváltó nem a megfeszített Jézus, hanem az Isten Lelke. Jézus szenvedésének az emberiség megváltásához semmi köze nincs. Az égből alászállott Megváltó szenvedéstől mentes, azonban Jézus, mint olyan ember szenvedett, mint akinek fénytermészetét a gonosz anyaga megfertőztette és így tovább.

Már a 136. év táján Alexandriából Rómába költözött és 165 körül Cyprusban elhalt *Valentinus*²²³ gnosztikus rendszere káprázatosabb, habár szintén rakoncátlanul csapongó képzelődés szörny szüleménye, melyben sem észszerűség, sem eszmekepcsolat nincs. Világnézetének termékenyítő talaja a hellén synkretizmus, amelyből sarjadt fel szilaj képzelettel párosult gondolkozásának és theosophiai mysticismusának termékéül az a filozófiai zománcú elmélet, amely *Irenaeusnak*, *alexandriai Kelemennek* és *Tertullianusnak* ezer gondot okozott. Szerinte az eszményi ős elv az Aeon és ennek tökéletlen képmása a Kosmos, ez utóbbit a demiurgos alkotta, akit *Valentinus* az alexandriai *Kelemen* jelzése szerint²²⁴ most Istennek és Atyának, majd az igaz Isten képmásának és profétának nevezett. Az egyetemes lét felett trónol az örök Aeon, ὁ ζῶν αἰών, vagy más jelzés szerint az eleve létező ember ὁ προῶν Ἄνθρωπος az egyedül jó Atya ὁ μόνος ἀγαθὸς πατήρ. A szellemvilágban az embernek is része van a lélek révén. A teremtő az emberbe behintette a felsőbb lét magvát σπέρμα τῆς ἄνωθεν οὐσίας, amely sérthetetlen. A szenvedések leküzdésével együtt elnyeletik a halál is. E megváltási folyamatban Jézusnak szintén van szerepe, amennyiben tökéletes lemondásával istenséggé szellemült át és így jutott el a váltáság eszméjének magaslatára.

Irenaeus mindezekhez hozzászói²²⁵, amit lényegileg *Epiphanius* (367—403)²²⁶ szintén jelez, hogy *Valentinus* rendszere voltaképpen az Aeonok genealogiája, melyszerint a szellemek élén valami megnevezhetetlen Duas áll. Ennek egyik tagja az Ἄρρητος, a másik a Σιγή. Ez az elvpár másik párt sugároz ki, ú. m.: az Atyát,

²¹⁹ *Clem. Strom* VII 106.

²²⁰ *Epiphanius*, *Panarion* 23, 1.

²²¹ *Clem. id. h.*, *Eusebius Chron. ann.* 133.

²²² *Adv. Haer.* I 24, 3; *Clem. Strom.* 4, 16, 2.

²²³ *Adv. Haer.* III 4 3. V. ö. *Euseb. h. e.* IV 11, 1: Οὐαλεντίνος μὲν γὰρ ἦλθεν εἰς Ρώμην

ἐπὶ Ἰγνίου ἤμασεν δὲ ἐπὶ Πίου καὶ παρέμεινεν ἕως Ανικήτου. A vonatkozó bő irodalmi jelzés *Preuschentól* a *Hauck* Realencyklopaediájában ²²⁰ köt. 396 kk.

²²⁴ *Strom.* IV 13.

²²⁵ *Adv. Haer.* I 11, 1.

²²⁶ *Panarion* 31, 5.

Πατήρ és az igazságot, Ἀλήθεια. E két párból ismét egy kettős fogalompár ered, nevezetesen Λόγος és Ζωή, továbbá Ἀνθρωπος és Ἐκκλησία. Ez a négy fogalompár az első Ogdoas. Λόγος és Ζωή viszont tíz erőt áraszt ki, Ἀνθρωπος és Ἐκκλησία pedig tizenkettőt. Krisztus nem a Piēromán belől levő aeonok emanatiója, hanem őt az Anya szülte megárnnyékolás folytán. Viszont Jézus most a Θελητός, majd a Krisztus, majd az Ἀνθρωπος-Ἐκκλησία syzygiájának emanatiója, a Szentlélek meg az Ἀλήθεια kisugárzása.

Ezenkívül még a valentinusi terminológiában ott találjuk az epiphaniusi előadás szerint az έννοια, χάρις, αγέννητος, βυθος, Hippolytus szerint²²⁷ pedig a μονάς, νοός, σταυρός, όρος, μετοχεύς, ουσία ψυχική, όγδοάς műszavakat, amik a lét, a bűn és a váltság örök problémájának megfejtésére törekvő fogyatékos bölcselkedés túlfeszültségéből és ziláltságából származott sikertelen erőlködésnek megannyi jelei és a zagyvalékos képzetek és cikornyás feltevések egyvelegének ismérvei.

Kérdés tehát, micsoda oknál fogva és mi módon lehet kapcsolatba hozni az ignatiusi leveleket a basilidesi, illetőleg még inkább a valentinusi gnosticizmus cáfolatával?

A magnesiaai levélben (8₂) ez a tétel olvasható: Εἷς θεός ἐστιν, ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ, ὅς ἐστιν αὐτοῦ λόγος, ἀπὸ σιγῆς προελθὼν, ὃς κατὰ πάντα εὐηρέστησεν τῷ πέμψαντι αὐτόν. Itt a προελθὼν, a λόγος és σιγή szavakat a kritika oly gyanúsaknak találja, hogy azokból a valentinusi gnosis ellen való cáfolatot állapítja meg a következő érvelés alapján: α) προελθὼν, illetőleg ennek igei alakja προέρχεται a logos természetfeletti emanatiójának kifejezésére használt gnosztikus műszó; β) λόγος az Irenaeus előadása szerint a valentinusi rendszerben a harmadik aeonpár egyik tagja és γ) Σιγή, mint amelyből a logos ered, valentinusi aeon; így hát nyilvánvaló, hogy a magnesiaai levél írója eme valentinusi eretnokség ellen való védekezésre gondolt, ami viszont a nevezett levélnek s ezzel együtt az összes ignatiusi leveleknek a második század közepén túl eső időből történt keletkezését igazolja.

Ámde, ami α) προελθὼν kifejezést illeti, ezt az Ignatius nyelvhasználatában nem tekinthetjük a valentinusi emanatio jelzésére használt szóval azonos értelműnek, mert habár a gnosztikusok az aeonok kiáradását nagy ritkán προέρχεται verbummal jelzik, mindamellett náluk az ezt kifejező verbum rendszeren προβαλεῖν, προβεβλήσθαι és főnévileg προβαλή²²⁸. Viszont másfelől προέρχεται az egyházi íróknál nem egyszer fordul elő a Fiúnak az Atyától való eleve származása jelzésére,²²⁹ azonban ez az ige rendszerint a Logosnak a világba való, azaz idői és földi megjelenésére alkalmazott kifejezés²³⁰. A προέρχεται verbum a magnesiaai levélben, az említett helyen (8₂) kívül még 7₂-ben, de sem ebben, sem a többi levélben ebben a vonatkozásban másutt nem található. A β) ellenérv szintén erőteljen, sőt cáfolat nélkül is megdől. Arra nézve ugyanis, hogy a magnesiaai levél írója, már t. i. szerintünk Ignatius a Logos elnevezést Jézusra alkalmazza, nem volt szüksége gnosztikus meghatározásra. Hiszen a negyedik evangéliom színes és világos logoselmélete nyomán annyira bevésődött az őskeresztyénség köztudatába az a hit, hogy a Fiú, mint az Atyának képmása, a megtestesült örök Logos, hogy tulajdonképpen még a gnosztikusok is innen kölcsönözték terminológiájukat és nem megfordítva. Hogy Magn 8₂-ben a Logos nem gnosztikus aeonra vonatkozik, azt még a γ) ellenérv hangoztatása dacára is állíthatjuk.

A kritika legfőbb kifogása γ) a körül mozog, hogy Magn 8₂ szerint éppen úgy, mint a valentinusi rendszerben a Logos a Sígeből ered, azaz ez utóbbinak az emanatiója. Erre nézve Irenaeus azt adja elő, amint már jeleztem is, hogy a valentinusi rendszerben az első syzygia, azaz aeonpár Ἀρχητος és Σιγή, ebből származik Πατήρ és Ἀλήθεια, ebből meg Λόγος és Ζωή. Más helyütt ugyan másképpen

²²⁷ Philos. VI, 29 kk.

²²⁸ Adv. Haer. I 1—5. 11. 12.

²²⁹ p. o. Epiphanius, Panarion 69, 73; 73, 30. 36. Euseb. adv. Marcell. II, 2.

²³⁰ p. o. Justinus, Dial. 43., Hippolytus, contra Noet. 11. 17.

nevezi *Irenaeus*²³¹ az aeonpárokat, nevezetesen legfelül áll *Προαρχή* illetőleg *Προπάτωρ* és *Βοθός*, azután *Ἐννοια*, illetőleg *Χάρις* és *Συγή*, azután a *Νοῦς*, *Μονογενής* és *πατήρ Ἀληθής*. Ime, holsem ered közvetlenül a *Sige*ből a *Logos* és így nincs meg a közvetlen kapcsolat oly módon, mint *Magn 8₂* eme tételében: *λόγος ἀπὸ συγῆς προσελθών*. Ebből következik, hogy az ignatiusi mondatnak a valentinusi képzetthez nincs semmi köze.

Inkább azt lehetne mondani, hogy ez a tétel a *Basilides* terminológiájára emlékeztet, amennyiben ő *alexandriai Kelemen*²³² szerint 8 aeonpárt, *Ogdoast*, a *Philosophumena* szerint pedig *Hebdomast* tételezett fel. Az ő egyes aeonjai: *Νοῦς*, *Λόγος*, *Φρόνησις*, *Σοφία*, *Δύναμις*, *Δικαιοσύνη*, *Εἰρήνη* között nem is szerepel *Sige*, azonban mivel követői a valentinianusokkal együtt a hallgatás titokzatosságára szintén súlyt helyeztek, lehetséges, hogy a rendszerébe szintén be volt illesztve a *Sige* fogalma, mindamellett nem oly jellegzetesen, hogy ebből a körülményből *Magn 8₂*-vel való hasonlóságra lehetne következtetnünk. Am ha mégis itten ilyenfajta eretnek vonatkozást akarnak látni: akkor vissza kell mennünk a legősibb haeresishez. Ott pedig *Simon* magust találjuk, aki *Eusebius* feljegyzése szerint²³³ *πάσης ἀρχηγός αἰρέσεως* és azt hirdette volna, hogy ἦν θεὸς καὶ συγή, sőt egy neki tulajdonított *Ἀπόφασις* című iratban²³⁴ a *Συγή*-t az aeonok feje gyanánt említi. Ezt az apokrif iratot nem tartjuk ugyan alkalmasnak arra, hogy reá érvelési célból hivatkozzunk, mindamellett elég érdekes jelenség ez abban a tekintetben, hogy az ignatiusi levél szóban forgó tételének megvilágításánál háttér gyanánt felmutassuk.

Ha már az eddigiek szerint történelmileg nem igazolható, hogy az ignatiusi levelek írója a valentinusi, vagy basilidesi rendszer kifejezési készletéből kölcsönözte volna műszavait; továbbá, ha azt sem lehet tényként megállapítani, hogy ő a *Valentinus* és nézettársai cáfolatával foglalkozott, az a kérdés, vajjon ennek a kétségtelenül gnosztikus ízű és színű passusnak a szavai az Ignatius korabeli nyelvhasználatból indokolhatók-e? Vagyis más szavakkal: Miért kellett az írónak ezt a heretikus értelmű *Sige* szót oly nyomatékosan alkalmazni, holott bibliai terminussal is élhetett volna.

E pontnál mindenek előtt megjegyezzük, hogy a reánk szállott kézirati szövegek között lényeges eltérés észlelhető. A *Medicei* kéziratban ugyanis *Magn 8₂* vonatkozó tétele így hangzik: *ὅς ἐστιν αὐτοῦ λόγος αἰδίου οὐκ ἀπὸ συγῆς προσελθών*, amely olvasást a régi latin fordítás és *Timotheus Aelurus* egy idézete szintén megerősíteni látszik. Csakugyan ehhez a szöveghez fűződő hasonló gondolatot fejezett ki *Augustinus*²³⁵ és az ő nyomán a jezsuita *Petavius*²³⁶, sőt idevonatkozólag még több párhuzamos tételt is sorol fel *Pearson*²³⁷. Ez a közönségesen ismert szöveg bizonyára azt a gyanút kelthetné fel bennünk, hogy a levélíró határozottan a gnosticizmust igyekszik cáfolni, amidőn a logosról hitvallásszerűen bizonyítja, hogy ő *αἰδίου* és ebbeli nyilatkozatának magyarázatául egyszersmind hozzá teszi, hogy *οὐκ ἀπὸ συγῆς προσελθών*. Úgyde ez az exegesis elfogadhatatlan azért, mert maga az alapul felvett szöveg hibás. *Lightfoot*²³⁸ és *Zahn*²³⁹ beható kritikai elemzésen alapuló szövegkiadása nyomán ma már teljesen bizonyos, hogy sem a XI. századbéli *Medicei* kódexnél és az ennek alapján kiadott latin fordításnál jóval régibb korú, t. i. az V. század végén kelt örmény fordításban, sem a *Timotheus Aelurus*nál nagyobb tekintélyű antiochiai *Severus*nál nincs meg ez a két vitás szó: *αἰδίου*, *οὐκ*, sőt inkább a mondat helyes szövegben így van: *ὅς ἐστιν αὐτοῦ λόγος, ἀπὸ συγῆς προσελθών*, amikor is az író gondolata ez: Krisztus öröktől fogva az Atyá-

²³¹ Adv. Haer. I 1, 1.

^{2 2} Strom. IV 25.

²³³ h. e. II 13.

^{2 4} Philosophumena VI 18.

²³⁵ Serm. 369 c. 2.

²³⁶ De theologicis dogmatibus tom. IV. De eccles. hierarch. lib. V, c. 8 § 7.

²³⁷ Vindiciae Ign. II c. 4.

²³⁸ Contemporary Review 1875 febr. 357 k. és The Apost. Fathers 2II 125 k.

²³⁹ PP. App. II 36 k.

nál volt (ὁς πρὸ αἰώνων παρὰ πατρὶ ἦν Magn 6₁), azonban az Ige, mint Istennek nem hazudó szája (ἀψευδὲς στόμα Róm 8₂), nyilatkozata (γνώμη Ef 3₂), tudása (γνώσις Ef 17₂) végezetre megjelent éppen akkor, amidőn az ember-Krisztus született és általa Isten, mint Fia által, hosszas hallgatás után, szólott az emberekhez²⁴⁰. Ezzel a szöveggel és ily exegesisssel az Ignatius eszmevilágába egészen beillő krisztológiai képzetet nyerünk, mely esetben végképpen megdől az a hypothesis, mintha a szóbanforgó mondattal a gnosztikus rendszer ellenében akart volna védekezni az állítólag később korú ismeretlen levélíró.

Azt a kritikai gáncsoskodást, hogy az ignatiusi levelek nyelvhasználata a gnosticizmussal való közeli érintkezésre vall, szintén az exegesis és filológia segítségével hárihatjuk el. Itt arra a kérdésre kell felelnünk, vajjon a levelekben előforduló αἰῶνες, πλήρωμα, φύσις, χρῆσις szavak és a hozzájuk fűződő kifejezések nem árúlják-e el a gnosticizmus virágzása korából való eredetet?

Tagadhatatlan, hogy az író a jelzett szavakat több ízben alkalmazza, mégpedig nem egyszer bővebb magyarázatot igénylő módon. Egy helyen (Ef 8₁) azt jelzi, hogy ő áldozatul adja magát az efézusiakért, az aeonoknál hírneves egyházért (ἀγνίσταμι ὅπερ ἑμῶν Ἐφεσίων, ἐκκλησίας τῆς διαβοήτου τοῖς αἰῶσιν); majd arra a kérdésre felel, hogy a három titokzatosság, ú. m.: Mária szüzessége és szülése, mint szintén Jézus halála miképpen jelentetett ki az aeonoknak? (Ef 19₂ τρία μυστήρια κραυγῆς. . . πῶς οὖν ἐπεφανερῶθη τοῖς αἰῶσιν;). Ámde ebből nem az következik, amint némelyek gondolják, hogy itt az αἰῶνες jelzés a gnosztikus világnézetben szereplő felsőbb hatalmasságokhoz hasonló szellemeket jelenti, hanem az, hogy Ignatius az újszövetségi és saját korabeli nyelvhasználat szerint az αἰῶνες szóval a világkorszakokat, az időfolyamatot és az időben létező embervilágot jelzi. Micsoda értelme is volna annak, hogy az efézusi gyülekezetnek híre-neve van az aeonoknál, mint gnosztikus szellemeknél? vagy, hogy ama három titkot az aeonoknak jelentette ki az Isten? Szerintünk az αἰῶν (= αἰεὶ ὢν) úgy Ignatiusnál, mint már előbb az őskeresztyén irodalomban a mindig meglevő időtartamot (perpetuitas temporis, aeternitas), aztán átvitt értelemben magát az embervilágot, αἰὼν οὗτος, és ὁ νῦν αἰὼν a jelenlegi kort (ἡνὶ ὄντι), αἰὼν μέλλον a jövő kort (ἡνὶ ἔσθι) jelenti és ily vonatkozásban fordul elő ez a kifejezés igen gyakran úgy az evangéliomokban, mint kiváltképpen a Pál apostol irataiban²⁴¹.

Éppen így van a dolog a πλήρωμα-val is, amely substantivumot Ignatius az efézusi és trallesi levél címiratában használ jellegzetesen. Ebből a körülményből szintén azt gyanítja a negatív kritika, hogy ez a két levél a gnosztikus irányzattal hozható kapcsolatba. De ez is tévedés. Hiszen tudjuk, hogy már Pál apostolnak kedvenc szava a πλήρωμα úgy abszolúte, mint genitívusokkal összekötvé, van p. o. πλήρωμα τῆς γῆς (1 Kor 10₂₆), πλήρωμα τοῦ χρόνου (Gal 4₁), πλήρωμα Χριστοῦ (Ef 4₁₃); sőt πλήρωμα τοῦ θεοῦ (Ef 3₁₉), πλήρωμα τῆς θεότητος (Kol 2₉) is, pedig ő még nem vitatkozott alexandriai gnosztikusokkal. A régibb keletű evangéliomokban szintén olvasható p. o. κόφινων πληρώματα (Mk 6₄₃); ugyancsak σπυρίδων πληρώματα (Mk 8₂₀) κτλ. Midőn tehát Ignatius az efézusi levele olvasóit plērómával megáldottaknak nevezi, ezzel csakis hasonló gondolatot akar kifejezni, mint aminőt olvashatunk Pálnál (Róm 15₂₉: ἐν πληρώματι εὐδογίας); és a trallesi atyafiakhoz intézett levele címiratában az ἐν τῷ πληρώματι egyszerűen azt jelenti, hogy őket összegükben, együttvéve üdvözli.

Még a φύσις és χρῆσις használatát világítjuk meg pár szóval. Az efézusiakról azt írja a levélíró, hogy ők a nevéket igaz természetökkel a Krisztus Jézusban való hit és szeretet szerint φύσει δικαία κατὰ πίστιν καὶ ἀγάπην ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ szereztek (Ef 1₁), viszont a trallesiekről azt mondja, hogy nekik szeplőtelen és

²⁴⁰ V. ö. még Zahn, Ign. v. Ant. 382 k., 390 k., 471 kk.

²⁴¹ Számos párhuzamos vonatkozást sorol fel Grimm, Lexikon graeco-latinum. Lips. 1902 és Preuschen-Bauer, Griechisch = Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments. Gieszen 1925.

kifogástalan lelkiületük van ἀμωμον διάνοιαν καὶ ἀδιάκριτον ἔχοντες (Trall 1₁), még pedig ez utóbbiak ὁ κατὰ χρῆσιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν, azaz nem szokásból, hanem természetből. Nos hát tagadhatatlan, hogy ezek a mondások első hallásra cikornyás frázisoknak tűnnek fel és a tisztas püspök kifejezhette volna magát egyszerű, világos nyelven is. De talán éppen e két levele írásakor telve volt a lelke sok olyan gondolattal, aminek a tolmácsolására nem tudott hamarjában megfelelő szavakat találni és így vette igénybe a sokat és nagyot mondani akaró gyakorlatlan írók segédeszközét, a frázist. Emiatt azonban nem lehet e leveleit meggyanúsítani azzal, hogy azok gnosztikus stílusra vallanak. Azt mi is tudjuk, hogy a valentiniánusok azt képzelték magukról, hogy ők nem διὰ πράξεως, hanem abszolút módon részesülnek az üdvben, mint természet szerint lelkiek φύσει πνευματικοί. Ámde ők éppen úgy, sőt még inkább kölcsönözhatték ezt a kifejezést az Ignatius leveleiből, mintahogy az ellenkező vélekedésű kritikusok szerint állítólag Ignatius kölcsönözte volna ő tőlük. Ezen az alapon azt gondoljuk, hogy míg Ignatiusnál nem indokolható a gnosztikus felfogás hatása, addig a gnosztikusok erőlködésénél észlelhető, hogy ők keresztyén színezetet akartak kölcsönözni az okoskodásuknak és ezt azzal igyekeztek elérni, hogy a keresztyén nyelvhasználat egyes jellemző szavait péle-méle beleszórták a kifejezéseikbe.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az ignatiusi levelek eretnek ellenes tételei a vizsgálódás fonalát abba az időszakba vezetik vissza, amikor még a zsidó doketizmus tévelygései veszélyeztették az evangéliumi tudomány tisztaságát. Ez a kórtünet legjellegzetesebben az Ignatius korában mutatkozott, minthogy akkor még a gnosztikus és zsidóskodó irányzatok egymással érintkezve, sőt karöltve léptek fel, míg már a második század közepe táján a különválás megtörtént és a gnosticizmus, mint önálló rendszer elindult azon az úton, mely a felbomlás stádiumába jutáshoz vezetett.

Vizsgálódásunk eredménye tehát az, hogy az ignatiusi levelek authentiáját az azokban ostorozott haeresis alapján vitatni igen, de elvitatni nem lehet.

3. A levelek írójának egyénisége.

Sok vitára adott alkalmat az ignatiusi levelek hitelességének kérdésénél az író egyéniségéről alkotott különböző felfogás. Miként ugyanis a páli leveleknél a címiratbeli jelzésekből és a személyi vonatkozásokból gyakran döntő érveket lehet kovácsolni az authentia igazolására, vagy tagadására: akként az ignatiusi levelek írójának önjellemzése és önmagáról tett nyilatkozatai szintén eltérő nézetek kialakulására szolgáltattak okot.

Már maga a Θεοφόρος kitüntető jelző, amellyel kapcsolatban az Ignatius neve minden levél címiratában olvasható, egyes kritikusok szerint oly nagy elbizakodottságot és túlfűtött önértetet árul el, amilyen egy antiochiai püspökhöz és állítólagos apostoltanítványhoz nem illik. Nem is említi ezt a nevet még Eusebius, Hieronymus, Chrysostomus, Theodoretus sem, csakis antiochiai Efrém, meg Jób és Gobarus szerzetesek írják legelőbb a VI. században, amiből nyilván azt lehetne következtetni, hogy a levelekben eredetileg nem is volt meg ez a jelzés. A levelek beható elemzése után magunk is úgy érezzük, hogy ezt a kritikai megrovást alig lehet elhárítani, mert valósággal példátlan eset az őskeresztyén irodalomban, hogy egy levélíró, még ha püspök, vagy éppen apostol volt legyen is, ilyen nagy jelentőségű és jellegzetes tartalmú díszjelzőt igényelt volna a maga számára. Ennek az eljárásnak szokatlanságát nem menti még az a körülmény sem, hogy a theophoros név voltaképpen nem θεοφόρος (= θεοφορών) lehetett, mely esetben ez a szó azt jelentené, hogy Istent hordozó, hanem Θεόφορος (= θεοφορούμενος), amely = Istentől hordozott. Mindamellett ítélet mondás előtt figyelembe kell vennünk elsőben is azt, hogy ez a név már a régi szír és örmény fordításokban megvan, tehát aligha tekinthető valamely későbbi interpolator szándékos és célzatos becsempészésének; továbbá tudnunk kell azt, hogy a görög és latin keresztyén nyelvhasználatban majdnem általánosan bevett gyakorlat volt a kettős és

hármias név, főként a címjelzéseknel, amire sok példát találunk már az *Epiphanius* Panarionjában²⁴². Ignatius tehát szintén választhatott magának az egyházi méltóságához mért melléknevet, azonban csakis akkor volt volna szerencsés a választása, ha ezt a nevet így hangjelezve írta volna: *Θεόφορος*, amit bizvást várhatnánk is tőle, azonban mivel minden jel arra mutat, hogy ő maga a latin nevéhez nem a *θεόφορος*, hanem a *θεοφόρος* görög nomen propriumot választotta, ezzel nyilván azt a látszatot kelti fel, hogy a hívei és kortársai részéről iránta tanúsított kegyeletet mintegy hivalkodásra használta fel.

Ezzel egyszersem helytelenítjük azt a hangot is, amellyel a maga egyéniségéről és bekövetkezendő vértanúságáról szól, amidőn ugyanis magának oly nagy jelentőséget tulajdonít, mintha ő a hívekre nézve *ἀντίψυχον* volna²⁴³. Ez amolyan apostoli stílust utánzó kifejezés akar lenni, mellyel azt szándékozott mondani, hogy ő a maga életét is kész odaáldozni a hívekért, azok javára, boldogságára. Amde ami *Pál* apostol ajakáról egészen hozzá méltóan hangzik, mikor azt mondja, hogy kívánná, vajha ő maga átok lenne elszakasztva Krisztustól, csakhogy atyafiai, a test szerint rokon zsidó vérei idvességet nyerjenek (Róm 9₃): azt Ignatius minden hitbuzgósága mellett sem visszhangoztathatta találóan. Ebben a modorban a naivitás mellett van néminemű túlbecsülés, amely bizonyosan idő haladtával fokozatosan alakult ki az egykor még ifjú antiochiai presbyter különben egyszerű igénytelen lelkületében, mígnem aztán a vértanúság közeledtére tudalommal vált benne az a képzet, hogy ő, ha szinte a halálával nem szerezhet is váltságot a híveinek, de mégis követendő például szolgál majd az utókor előtt.

Ezzel a püspöki tudalommal egészen összefér az a másik véglet, melyszerint ő magát *περιψήμα*-nak (Ef 8₁ 18₁) és a szír keresztyének között az utolsónak nevezi (Ef 21₂ Trall 13₁ Róm 9₂ Smyrn 11₁). Nos, hát *Pál* apostol szintén mondotta magáról, hogy ő szinte a világ szemetjévé *ὡς περικαθάρατα τοῦ κόσμου*, mindennek söpredékévé *πάντων περιψήμα* lett (1 Kor 4₁₃), majd magát *ἔκτρομα*-nak (1 Kor 15₉) és minden szentek között a legeslegkisebbnek (Ef 3₈) és az apostolok között is a legkisebbnek nevezte, aki nem méltó, hogy apostolnak hívják (1 Kor 15₉): csakhogy ezek a kifejezések az ő dialektikai érvelése rendén megannyi megokolt nyilatkozatoknak bizonyultak. Ignatiusnál azonban ilyen apostoli indokokról szó sem lehet. Ha hát ő mégis ilyen szólásokat engedett meg magának, ezzel átlépte azt a határt, ameddig és azt a kört, amelyen belől hivatva volt munkálkodni.

Hogy egyénisége a kimért határon csakugyan túlcsapongott, igazolják azok az intelmei, amelyeket minden történeti előzményre való hivatkozás nélkül intézett a gyülekezetekhez az általa egyébként nemes célzattal kitüntetett presbyter-püspökök iránt tartozó hódolat és engedelmesség tanúsítása indokából. Mily feltűnő ellentét van *Pál* apostol és Ignatius között a püspöki tiszt és az az iránt köteles tiszteletadás szempontjából, azt még jelezni is szükségtelen. Az etekintben Ignatius ellen emelhető szemrehányást azonban enyhíti az a körülmény, melyszerint ő az Istent és Krisztust megillető tisztelethez hasonló hódolat megadásánál²⁴⁴ nem annyira a maga személyére, mint inkább az általa betöltött püspöki hivatalra gondolt. Hiszen, aki állítólag apostolokkal volt közelebbi ismeretségben, az megtanulhatta, hogy a lekipásztori alázatosság és szerénység nemcsak elvileg magasztos erény, hanem azt a gyakorlatban szóval, írásban és tettel is igazolni kell. Ha hát a mi Ignatiusunk lassan-lassan egészen beleélte magát abba a gondolatba, hogy az ő egyházkormányzói méltósága iránt minden egyes hívő engedelmisséggel tartozik és ebből folyólag aztán ezt az elvet igyekezett közvetlenül alkalmazni és következetesen meg is valósítani, ez az eljárás a „honoris mutans mores” ősi közmondás alapján talán-talán elnézhető emberi gyarlóság.

²⁴² Ed. *Oehler*. II 538—542. v. ö. *Pearson* Vind. Ign. II c. 12 *Zahn*, PP. App. II 2., *Funk*, Patr. Apost. I. pag. LXVIII. és 172.

²⁴³ Ef 21₁ Smyrn 10₂ Polyc 2₃ 6₁.

²⁴⁴ Ef. 6₁.

A nagyhírű antiochiai püspök bizonyára egy fejjel kimagaslott kortársai felett és hatása folytán messze környéken erősbödött a keresztyén öntudat s terjedt az evangéliom. E bokros érdemeire való tekintetből önkéntelenül is hajlandó lehet a kritika enyhébben ítélni felette azokban az esetekben, amelyekben nem elvi sérelmekről, hanem csupán személyi túlhajtásokról és öntetszélgekről van szó. Ilyen jellegű elszólásnak minősíthető az, amidőn p. o. azt kérdezi a trallesiektől (5₁), hogy vajjon nem volna-e ő képes nekik mennyei dolgokról írni? Majd a püspök tekintélyének fokozására irányuló intelméről azt jegyzi meg, hogy ezt a Szentlélek ihletése következtében teszi (Philad 7₂). Látnivaló, hogy habár jóhiszeműleg és püspöki hivatása tudatában nemes elvek érdekében, a hívek egységre vezérlésének szempontjából szólott és írt ilyen magas hangon: mindamellet megállapítható az is, hogy talán szándéktalanul, vagy naívságból, de mindenesetre mindannyiszor megfélekedett arról a testvéri egyenlőségről, amelynek az „egy nyáj és egy pásztor” eszményi elvénél fogva a gyülekezeti tagok és a lelki szolgák között még kell lenni, ha szinte amazok egyszerű emberek, emezek pedig — Isten különös kegyelméből — episkoposok is.

Ignatius emez egyéni fogyatkozásai azonban nem használhatók fel érvekkül a levelei authentiája ellen. Újból és újból olvasván azokat, arra az eredményre jutunk, hogy amilyen az író egyénisége, olyan a tolla és szelleme is. Le styl c'est l'homme. Mindenütt kirí sorai között az a tudalma, hogy ő püspök és mint a nyájnak pásztorja, szól a szép kies folyóvizek mellett előtte és körülötte legelő juhokhoz. Éppen ezért a püspöki jogok és kiváltságok mellett kardoskodó nézet-társaknak Ignatiusra való hivatkozása sikertelen erőlködés. Csakis bizonyítékul és például tekinthető ő abban a tekintetben, hogy a nagyobb tekintélyű egyházi kiváltságok már abban a korban is mennyire eltévedhettek az önismeret és önkritika terén s a kegyeskedés örve alatt lappangó hatalmi vágynak mily jellegzetes típusává vált az egykor még igénytelen, majd lassan-lassan fokozódó mértékben papi monarchaságra törekvő antiochiai püspök.

Ehhez az egyéniséghez szinte elmaradhatatlanul hozzátartozik az az enthusiasmus, mellyel ő a martyromság után epelkedett. Képzetele előtt nem egyszer újulhatott fel az apostoloknak és őskeresztyén vértanúknak dicsőséges halála, vagy éppen a Megváltónak tövis koszorúja és golgotai keresztye. Ámde az igazság ama martyrijairól sehol sincs feljegyezve, sem a szájhagyomány nem plántált tovább róluk olyan elbeszélést, mintha ők vágyakoztak volna a vértanúság után. Hogy némelyek²⁴⁵ ebben a tekintetben az Ignatius martyrság után való vágyódását a *Polycarpus* példájára hivatkozással kívánják igazolni, az mitsem változtat a dolgon, amennyiben az antiochiai püspök maga kéri az efézusi híveket: könyörögjenek érte, hogy Rómában a vadállatokkal viaskodják, hogy eljuttasson a martyrságra (Ef 1₂ 11₂); ugyanily értelemben ír a magnesia (14), trallesi (12₃), főképpen majdnem unszolólag a római (3₂ 4₂) leveleiben is. Azt nem mondhatjuk, hogy ő a vértanúságnak akár magára, akár a hívekre nézve valami érdemszerző hatályt tulajdonított volna; nem osztozunk abban a nézetben sem, mintha ő a vértanúság tényében, mint opus operatum, mintegy a megdicsőülésének jelentőségét látta volna megpecsételve; sőt azt sem véljük, hogy netalán kikényszeríteni is igyekezett volna a martyr halált; mindezeket a feltevéseket elhárítjuk ettől a lelkesedéssel és állhatatos buzgósággal ékeskedő férfiútól: azonban az a körülmény, melyserint aggódott amiatt, hátha a hívek gyöngéd-sége megnehezíti, vagy éppen lehetetlenné teszi rá nézve a vértanúság megtörté-nését (Róm 1₁), továbbá az a tény, hogy a bilincsbe veretésén örvendezett, mivel ezt a vértanúsága bizonyos zálogául tekintette (Trall 1₁), sőt még a hívek abbéli vágyódását is táplálta, hogy megérhessék az ő vértanúi viaskodását a vadállatokkal (Róm 1₂): mindezek a letagadhatatlan adatok minden elfogulatlan kritikus agyában azt a gondolatot keltik fel, hogy ez a különben jámbor és istenfélő Ignatius püspök igenis vágyakozott a martyr-babérra, amit aztán sikerült is neki elnyernie.

Amidőn mindezt ekképpen megállapítjuk, egyúttal már előre is elhárítjuk azt az esetleges kritikai felfogást, mintha Ignatius egyéniségének megítélésében elfogultság, vagy szűkkeblűség irányított volna bennünket. Más szempontból, más állásponton, más keretbe való beillesztés érdekében lehet Ignatiusról kedvezőbb képet is rajzolni, ezt nem vitatjuk: azonban bármily rokonszenves és jelentőségteljes is az ő tisztas alakja s bármily nagy elismeréssel adózunk az érdemeinek, a fény mellett az árnyat szintén fel kellett mutatnunk.

Egyéniségének rajza alapján azonban nem válik vitássá a leveleinek authenticája, noha egyik-másik helyen az irányzatos interpolatio feltevése elől mereven mi sem zárkózunk el. Végeredményül tehát azt mondhatjuk, hogy aki ezeket a leveleket írta, az nem lehetett más, mint a püspöki monarchatus megszilárdítására törekvő és a vértanúságra áhító antiochiai püspök.

IV.

A levelek stílusa és kora.

Hadd szólak még rövideden az Ignatius stílusáról.

Ignatius, mint író, nem tartozik a kiválóbb görög stílisták közé. Nyelve fellengős, mondatai zsúfoltak, gyakran homályosak, gondolatai kifejezésére sokszor nem tudja megtalálni a megfelelő szavakat. Szónokias felbuzdulásában többször csak henyén érinti, amit mondani akar, sok helyen meg írói gyakorlatlanság, erőltettség és logikátlanság ri ki a soraiából. Hévülékeny, lobbanó, csapongó vérmérséklete gyakran rakoncátlanul száguld ide-oda, minek folytán mondatai hiányosak, szaggatottak és kapkodásra vallanak (p. o. Ef 1—3 Magn 2—6 Róm 1 Philad 1). A Polycarpushoz intézett levele benső kapcsolat nélkül, lazán, egymásután írott tömör mondatok egyvelege, mely majdnem azt a látszatot kelti fel, mintha gondolatainak bőséges tárházából hirtelen nem bírná előhozni mindazt, amit közölni óhajtana. Ezenkívül a nyelv- és mondattani szabályokhoz nem tud alkalmazkodni, az egyes számú alanyi szerkezetről szükségtelenül és sebtében többes számúra csap át és megfordítva. Mindezeknek a fogyatkozásoknak magyarázata részben abban keresendő, hogy a legnagyobb valószínűség szerint tollbamondta minden levelét (v. ö. Philad 10₂ Smyrn 12₁) s olykor bizonyára sürgetve volt a befejezéssel (Polyc 8₁). Mindamellett általában véve az ő tolla csak a korabeli ekklezsiális körök igényeinek felelhetett meg.

Nyelvi sajátságairól részletesen és érdekesen értekezett *Denzinger*²⁴⁶, míg az általa használt különleges kifejezések és szavak első olvasásra is észlelhetők?²⁴⁷ Ezek közül jellemzők a theophoros név θεός és φόρος elemeiből képezett összetételei, mint amilyenek θεοδρόμος, θεομακάριστος, θεοπρεπής, θεοπροσβευτής, άγιοφόρος, θανατηφόρος, ναοφόρος, νεκροφόρος, σαρκοφόρος, χριστοφόρος. Kedvenc önjelzése az αντίψυχον és περίψυμα és az olvasók után való vágyódás kifejezésére δναίμην. Előszeretettel használja az άγάπη, δνομα, θέλημα, έντολή, πνεύμα, σάρξ főneveket, a πνευματικός, σαρκικός άξιος tulajdonságneveket az επιτυγχανειν, τυγχανειν, εδρίσκειν, άσπάζεσθαι, ζήν igéket, utóbbit gyakran κατά cum accusativo szerkezetben.

Az újszövetségi kánoni iratokból közvetlenül idézett helyet ritkán találunk nála, de *hivatkozik és utal több ízben az evangéliomokra és apostoli levelekre* ilyenformán: εις τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον χωρήσει Mk 9₄₃ v. ö. Ef 16₂, vagy ὡς ἔτι καιρὸν ἔχομεν Gal 6₁₀ v. ö. Smyrn 9₁. Leggyakrabban alkalmazza *Pál* első korinthusi levelét, p. o. 1 Kor 1₁₀ v. ö. Ef 2₂, 1 Kor 1_{18 20 23 24} v. ö. Ef 18₁ és 1 Kor 15_{8—10} v. ö. Róm 9₂ stb.²⁴⁸, úgyhogy levelei az evangéliomok és apostoli levelek azon korbeli kánoni tekintélyéről és hiteles voltáról tanúskodnak.

Ignatius leveleinek írása idejét csakis hozzávetőleges pontossággal lehet

²⁴⁶ Über d. Aechtheit d. bisherigen Textes d. Ign. Briefe.

²⁴⁷ V. ö. *Zahn* és *Funk* jelzett kiadásaiiban az Index vocabulorumot.

²⁴⁸ Lásd *Erdős* József, Az újszövetségi kánon és az őskeresztény irodalom. Pozsony 1908. 6 k.

megállapítani. Az idevonatkozó adatok részint az ő leveleiben, részint *Polycarpus* filippibeli levelében található. Innen tudjuk, hogy a nagy antiochiai vértanút a reá kimondott ítélet (Ef 12₁ Trall 3₃ stb.) szerint vadállatok elé dobítás végett (Róm 4₁ 2) a birodalmi városba Rómába hurcolták²⁴⁹. Ő tehát bilincsekbe vert fogoly (Trall 12₂ Smyrn 10₂ Polyc 2₃), akit tíz római katona (Róm 5₁) kísér; nem csupán őt pedig, hanem vele együtt valószínűleg még másokat is (v. ö. Polyc. Filip. 9₁), sőt feltehető, hogy annak a tíz római vitéznek a fogolykíséresen kívül egyéb megbízatása is volt.

Hogy melyik úton és hogyan jutott Ignatius Rómába, az mindidáig vitás kérdés. A rómaiakhoz írott levelének azt a tételét, amelyben így szól: 'Ἀπὸ Συρίας μέχρι: Ρώμης θηρισμάχῳ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης (Róm 5₁), sokan, így Zahn is²⁵⁰, úgy értelmezik, hogy Ignatius e levél keltekor már szárazon is, vizen is tett valamelyes utat, mégpedig először Antiochia kikötőjébe, Seleuciába és onnan hajón valamelyik kilikiai, vagy pámphiliai kikötőbe, talán Attaliába szállították volna, ahonnan aztán szárazföldön ment tovább Smyrnáig. A szöveg egyszerűen annyit mond, hogy a levélíró Szíriától Rómáig szárazon és tengeren viaskodik, a térkép pedig azt igazolja, hogy ennek az útnak egy jó részét, t. i. Kisáziától Macedoniáig, majd a Balkán félsziget nyugati partjáról Itália keleti partjára, mindenképpen tengeren kellett megtennie. Ignatius tehát az idézett helyen az egész útra gondol, nem pedig annak csakis a levél írása idejéig megtett részére, ami kitűnik abból, hogy ugyanezen levél másik helyén (9₃) városokról emlékezik, amelyek útjába estek. Eszerint Antiochiából szárazföldön ment Szírián és Kisázián keresztül s mikor Kolossén át Laodiceába eljutott, az itt két irányba ágazó út közül a kísért katonák az északit választották, amely Hierapolison át Philadelphióba vezet.

Itt rövid pihenőt tartván, tájékozást szerzett a helyi gyülekezet viszonyairól, megismerkedett a vezető és buzgó tagokkal és értesült egyszermind a hívek egységét veszélyeztető haeresis pusztításáról is, ami arra indította, hogy a gyülekezet püspöke iránt való tiszteletre intse őket (Philad 7₁) és a zsidós doketaság ellenében védekezzék (Philad 8). Innen a Cogamus és Hermus folyók mentén Sardisba, aztán rövid pihenő után Smyrnába jutott, mialatt Laodiceából hírnökök érkeztek a nyugat felé ágazó út mellékén levő nagyobb keresztyén gyülekezetekbe s tudatták az ottani hívekkel, hogy a hírneves antiochiai püspököt most viszik Smyrnán át, ahol valószínűleg hosszabb időre megszállanak. Erre a hírre Smyrnába érkezett *Onesimus* efézusi püspök ötödmagával (Ef 2₁), *Damas* magnesia-i püspök negyedmagával (Magn 2) és *Polybius*, a trallesi püspök (Trall 1₁). Ezek közül *Burrus* efézusi diakonus Ignatius kérésére és az efézusiak beleegyezésével elkísérte a fogoly püspököt Troasba.

Ez a smyrnai időzés testileg-lelkileg felüdítette az idős Ignatiust, egyfelől, mert a gyülekezetek küldötteivel beszélgethetett, másfelől, mert a smyrnai atyafiak és azok püspöke *Polycarpus* részéről őszinte szeretetet tapasztalt. Erről bizonyosságot tesz leveleiben is, ahol több smyrnai atyafiról, különösen *Polycarpus*-ról (v. ö. Ef 21₁ Magn 15 Smyrn 12₂), az *ἀξιόθεος* episkoposról rokonszenvvel emlékezik meg. Smyrnai tartózkodása alatt írta az efézusi, magnesia-i és trallesi gyülekezetekhez intézett és a nála járt követek által elküldött leveleit, továbbá a rómaikat. E négy levele közül csak a rómaikat datálja, mégpedig τῆ πρὸ ἐννεα καλανδῶν Σεπτεμβρίων, azaz augusztus 24-ről. Ez a levél, mint már említettem, eltér a többitől annyiban, hogy benne sem a püspöki hatalomról, sem a haeresisről nincs szó; a levél fő tárgya az a kérés, hogy a római gyülekezet ne gondoljon arra és amennyiben módjában állana, ne hasson oda, hogy őt az ítélet alól felmentsék és így a martýrok dicső koszorújától megfosszák.

²⁴⁹ V. ö. Digest. XXXXVIII, 19, 31 Ad bestias damnatos favore populi praeses dimittere non debet: sed si eius roboris vel artificii sint, ut digne populo Romano exhiberi possint, principem consulere debet. — Ex provincia autem in provinciam transduci damnatus sine permissu principis non licere divus Severus et Antoninus rescripserunt. Corpus Juris Civilis Ed. stereotypa decima. Recogn. P. Krueger et Th. Mommsen. Berolini MCMV. I 837.

²⁵⁰ Ign. v. Ant. 253.

A római levél megírása után nem sokáig maradhatott Smyrnában: a tíz kísérő katona elvégezte megbízatását és indulni kellett tovább Troasba. Itt kellemes híreket hallott. *Philo* kilikiai és *Rheus* Agathopus szíriai (valószínűleg antiochiai) diakonusok, akik nyomon követték, Troasban utólérve, értesítették arról, hogy az antiochiai gyülekezetben helyreállott a béke. Ez a híradás jótékony hatással volt a gyülekezetéért aggódó pásztorra és örömeinek levelekben adott kifejezést; írt azokhoz, akik eddigi útjában szívesen fogadták, t. i. a philadelphiaiaknak, a smyrnabeliekhez és ezek püspökének, *Polycarpus*nak. Tudatta volt vendéglátóival, hogy az antiochiai gyülekezet békéjéért mondott buzgó könyörgésüket meghallgatta az Úr és a nyugalom helyreállott. Kéri egyszersmind a gyülekezeteket, küldjenek követeket, vagy legalább is levelet az antiochiai gyülekezethez, hogy így kifejezést adva az irántuk tanúsított rokonszenvnek és szeretetnek, a sokat szenvedett gyülekezet erősödjen. A philadelphiai és smyrnai levelet *Burrus*nak mondotta tollba (*Philad* 11₂ *Smyrn* 12₁). Lehetséges, hogy a *Polycarpus*hoz írottat is neki diktálta le, de ennek a körülménynek megemlítésére már nem volt ideje, mert sietve kellett hajóra szállania (*Polyc* 8₁), hogy elhagyván Ázsiát, Neapolistól kezdve Európában folytassa útját.

Európai útjáról csak annyit tudunk, hogy Neapolishól Philippibe ment, ahol a gyülekezet tagjai szívesen fogadták (*Polyc.* Filip. 1₁). Valamint a philadelphiai (10₁) és smyrnai (11₂ 3 *Polyc* 7₂ 3 8), úgy a filippibeli gyülekezetet is kérte, hogy küldjön vagy követet, vagy levelet az antiochiai gyülekezethez. A filippibeliek közül a távolság miatt személyesen senki sem vállalkozván az Antiochiába való utazásra, az ottani atyafiak levelüket *Polycarpus*hoz küldték, hogy ő meg a smyrnaiak levelével és követével továbbítsa azt Ignatius gyülekezetéhez (Fil 13₁). *Polycarpus* megígérte, hogy eleget tesz úgy ennek, mint ama másik kérésöknek is, hogy nekik módot nyújtson az ignatiusi levelek olvashatására. Evégből összegyűjtötte azokat és levele tanúsága szerint (Fil 13₂) el is küldte Philippibe. Ez az első ignatiusi levélgyűjtemény s lehetséges, hogy ennek köszönhető a levelek együttes fennmaradása.

Hogy ezután a halála idejéig mi történt Ignatiussal, arról adatok hiánya miatt semmit sem tudunk. *Polycarpus* kéri a filippibelieket, hogy tudassák vele mindazt, amit Ignatiusról tudnak (Fil 14₁). Valószínű, hogy ezt meg is cselekedték a filippibeliek, de ennek a feltételezett levélváltásnak nyoma veszett. Filippiből valószínűleg Dyrhachiumba, onnan vagy Brundisiumon át a Via Appián, vagy Italia megkerülésével egyenesen hurcolták Rómába, ahol a ráért kínok elszenvedése után vértanúi halállal múlt ki. Halálának éve és napja bizonytalan; emlékének a r. kath. egyház febr. 1-én, a gör. keletiek pedig dec. 20. napján ünnepet szentelnek. Chronologiai egybevetések után arra az eredményre jutottam, hogy mivel a római levele augusztus 24-én kelt Smyrnában, tehát az onnan való elutazás és a kínvallatás időtartamának számbavételével alkalmasint október hó második felében halt meg, talán éppen október 17-én, amely napon el egészen a VII. század végéig a görög és szír egyházak ünnepet ültek emlékének. Ami azonban a halála évét és azt megelőzőleg kelt levelei írásának idejét illeti, arra nézve sub iudice lis est. Ha a halála idejét a tekintélyesebb patológusok nézete alapján *Trajanus* császár uralkodásának második felére (110—117) tesszük: akkor leveleit ebben az időben, tehát a keresztyénség tizenkettedik évtizede folyamán írta.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 13856-1958